

WOLFRAM WETTE

Német propaganda és a csatlósországek: Magyarország, Románia és Bulgária (1941–43)

1. A Délkelet-Európa felé irányuló német propaganda néhány sajátossága

Az elfogulatlan szemlélő joggal teheti fel a kérdést, hogy létezett-e egyáltalán különleges német propaganda a délkelet-európai csatlósországek, Magyarország, Románia és Bulgária felé a második világháború idején? Hiszen ezek az országok – a hivatalos verzió szerint – „szövetségesek”, illetve „baráti országok”,¹ azaz szuverén államok voltak, amelyek belső ügyeiket saját belátásuk szerint intézték, tehát propagandatevékenységüket is maguk alakították.

Amint tudjuk, ezeknek az országoknak a szuverenitásával más volt a helyzet, mint ahogy ezt a hivatalos nyelvhasználat próbálta beállítani. Ezek ugyanis már a harmincas évek végén, de legkésőbb a negyvenes évek elején először a gazdasági behatolás útján, később politikailag is erős függőségbe kerültek a Német Birodalomtól. Ha kritikusan értékeljük a *függetlenség* 1941 nyarára – a Szovjetunió elleni háború kezdetére – elért *fokát*, jogos kétségeink támadhatnak, hogy a szövetséges szó helyesen írja-e körül ezeknek az országoknak Németországhoz fűződő valódi viszonyait. Közben kelet- és nyugat-európai történészek is használták a „*csatlósállamok*”² fogalmát. Ha ezen a fogalmon azt értjük, hogy bár ezek az államok formálisan függetlenek voltak, ténylegesen azonban a német nagyhatalom bizonyos befolyása alatt álltak, akkor alkalmazása bizonyára bölcs. A következő fejtegetések egyik célja, hogy részben új forrásanyag segítségével megmutassa, a német propaganda eljárási módja is bizonyítja a csatlós-státuszt. Mert a nemzetiszocialista rezsim ténylegesen nem mondott le arról, hogy propagandát folytasson a „szövetségesek” körében; csak éppen más módszereket alkalmazott, mint a birodalmon belül vagy a megszállt országokban.

¹ A tanácsokért és ösztönzésért köszönetet mondok kollegáimnak, Dr. J. Försternek, P. Konstantynak, Dr. G. R. Überscharnek és Prof. Dr. H. E. Volkmann-nak. A német Külügyminisztérium Romániát és Magyarországot (különben Horvátországot és Szlovákiát is) a „szövetségesekhez” sorolta be, míg Bulgária, amely nem vett részt katonailag a háborúban, „baráti ország”-nak számított. Ld. AA-PA Rundfunkpolitische Abteilung (továbbiakban: AA-PA RA) 84. k. A délkeleti csoport feljegyzése 1942. III. 24-én.

² A marxista-leninista történetírás nyilvánvalóan általánosan használja ezt a szakkifejezést. Vö. p. Sachwörterbuch der Geschichte Deutschlands und der deutschen Arbeiterbewegung. 2. k. Berlin, 1970. 815, ahol Bulgáriát, Romániát és Magyarországot mint „Németország csatlósállamait” emlegetik. Nyugatnémet példaként említjük meg *Peter Krüger*: Das Jahr 1941 in der deutschen Kriegs- und Aussenpolitik. In: Karl Bosl (Hrsg.). Das Jahr 1941 in der europäischen Politik. München–Wien, 1972. 7–38, itt: 38., vö. uo. 36, ahol a délkelet-európai országokkal kötött „szövetséget” mint „kényszereszközt” írják le.

A német propaganda illetékes helyei nem avatkoztak be nyíltan a nevezett délkelet-európai országok közvéleményformálásának folyamatába. Sokkal inkább közvetetten ügködtek, amennyiben bizonyos fedőszervezeteket és belföldi közvetítő embereket kapcsoltak be, akik az ország szerkesztősegeiben propagandaanyagot terjesztettek. A tömegkommunikációs eszközök közé sorolták az újságokat, folyóiratokat, rádió-állomásokat, de a könyvesboltokat és filmforgalmazókat is. Mivel a német propaganda-szervek sehol sem léptek fel nyíltan, az általuk folytatott propagandát közvetett vagy *rejtett propagandának* lehet nevezni.

Annak az eljárásnak, hogy a propaganda végrehajtását nem vették közvetlenül német kézbe, hanem az ország saját intézményeinek útján terjesztették, az érdekeltet szemszögéből több *előnye* volt. Először is így a csatlósországok sokkal inkább fenn tudták tartani a *függetlenség látszatát*, aminek önértékelésük szempontjából nagy jelentősége volt. Másodsor az ország saját szócsöveinek szolgálatába állításáról a német propagandisták semmilyen veszteséget nem vártak, hanem sokkal inkább saját *szavahihetőségük* és ezzel a propagandahatások fokozódását. És végül harmadszor, német szemszögéből is voltak olyan súlyos politikai motívumok, amelyek miatt tanácsosnak látták, hogy a csatlós-viszony ne legyen túlzottan köztudomású.

A náci propaganda keretén belül az a rejtett propaganda, amelyet német részről Magyarországon, Romániában és Bulgáriában folytattak, rendkívüli esetet jelentett. Mert Európa többi országában a német propagandisták rendszerint nem riadtak vissza a nyílt fellépéstől és a saját befolyásolási lehetőségeik teljes kimerítésétől. Mint ahogy arra egy 1944-ben készített *amerikai elemzés* a megszállt Európában folytatott német propagandáról elképesztő pontossággal rámutat,³ ennek a német befolyásolásnak ugyanakkor különböző erősségi fokai és ugyancsak eltérő szervezeti formái és illetőségi szabályozásai voltak. Az uralkodó közigazgatási forma ismérve alapján az amerikai tanulmány különbséget tesz harc- és hátsó területek, „szövetséges közigazgatás”, katonai közigazgatás, birodalmi biztos alatt álló területek, valamint protektorátus, főkormányzóság és megszállt keleti területek között, hogy azután megállapítsa, a német propaganda mindig rugalmasan alkalmazkodott a különböző közigazgatási formákhoz.

A propaganda tartalmának szempontjából a német propaganda Magyarországot, Romániát és Bulgáriát szigorú értelemben nem kezelte különleges esetként. Bár voltak *délkelet-európai különleges témák*, mint például egy, a délkelet-európai viszonyokra méretezett kulturális és gazdasági propaganda vagy egy „fegyverbarátság” jelszó alatt futó katonai szövetséges propaganda, Délkelet-Európában is *a nagy náci propagandatémák* domináltak.^{3/a} Ezek közé tartoztak a preventív háborús propaganda (a háborús felelősség áthárítása a Szovjetunióra), az Európa-propaganda (Európa újrendezése német vezetés

³ Vö. az 1944-ben az USA főhadiszállás által elkészített kézikönyvvel: German Military Government over Europe. Propaganda in Occupied Europe. Részletes ismertetés in: Kurt Hesse: German Wehrmacht Propaganda in World War II, 1939–1945. MGFA D-423 3. k., Vol II, fej. D II/6. németül: Das amerikanische Handbuch über die Propaganda im besetzten Europa. (Továbbiakban: id. K. Hesse, German Wehrmacht Propaganda.)

^{3/a} Jugoszláviára és Görögországra is megerősíti ezt *Klaus Scheel*: Die deutsche Kriegspropaganda in den besetzten Ländern Südosteuropas. Grundlagen und Ziele. In: Történelmi Szemle, 1979/3–4. 436–453.

alatt), valamint a britellenes, antibolsevista és antiszemita propaganda, és végül ne feledkezzünk el az általános háborús propagandáról.

Mint ahogy arra az egyes délkelet-európai országok részére kiadott irányelvek⁴ rámutatnak, mind az általános, mind pedig a hosszú távú propagandatémákat csak egy utalásszerű vonatkozással látták el az egyes országok szerint, és különben alig variálták. Néhány kiemelkedő propagandatéma fenti felsorolása alkalmat nyújt arra, hogy rámutassunk: ez a cikk a csatlósországokba irányuló német propagandának sem eszközeit, sem tartalmi szempontjait nem tudja a teljesség igényével tárgyalni. Mind az egyik, mind a másik esetben a leírtak válogatást tartalmaznak. Ez a korlátozás nemcsak a kutatás jelenlegi állása miatt indokolt – a téma eddig csak óhajnak tűnt –, hanem a német intézmények propagandatevékenységének rendkívüli sokfélesége miatt is, kezdve a Délkelet-Európa-Társaságtól⁵ a Wehrmacht propagandaegységein keresztül egészen a követéséig,⁶ ahol kulturális-, sajtó-, rádiós- és katonai attasék működtek. Azonkívül a propagandisztikus befolyás nemcsak a rádióra és a napi sajtóra korlátozódott, hanem nagyszámú további *működési területet* is okkupált. A Ribbentrop és Göbbels által 1941. október 22-én aláírt „*Munkaegyezmény* a Külügyminisztérium és a Propagandaminisztérium között”⁷ a külföldi propaganda minden egyes működési területére szabályozta az illetőséget, pl. a film, színház, zene, kiállítások, mindenféle irodalom, fordítások, külföldön létesítendő német könyvesboltok, magángazdasági részesedések megszerzése idevágó iparágak külföldi vállalataiban, gazdasági kölcsön bizonyos személyek és intézmények részére, irodalmi tanácsadóhelyek és információk könyvtárak létesítése külföldön, egyedi rendezvények, mint könyvkiállítások, felolvasó estek, előadások stb. témakörében. Amint a felsorolás mutatja, a külföldre szóló propagandát a közmondásos német alaposággal tervezték meg. De a tökéletességre való általános törekvés ellenére a Harmadik Birodalomban, mint a legújabb kutatások kimutatták, alig érték el valamiben az optimális hatékonyságot, és így volt ez a propagandában is. Így például a nevezett két minisztérium között az egyezmény ellenére sem szüntek meg az illetőségi viták, sőt a kölcsönös vádaskodások, és ezzel a súrlódási veszteségek még növekedtek is – a polykratikus nemzetiszocialista uralmi rendszerre általában jellemző folyamat.

További megszorító megjegyzés érinti a *propaganda hatásait*. Ezzel kapcsolatban a cikk tartózkodni fog a kinyilatkoztatástól, és nemcsak az általános metodikai nehézségek miatt, amelyek az egy bizonyos propaganda hatására vonatkozó kérdéseket mindig kísérik, hanem tekintettel e kollokvium többi témájára is, amelyek világossá teszik, hogy a

⁴Vö. pl. a Külügyminisztérium Rádiós Osztálya által kiadott irányelvekkel. In: AA-PA RA. 84. k. (tárgy: IV b délkeleti csoport, Német propaganda Románia felé); „Rundfunk-Propaganda” ténymegállapítás 1941. december 3-án. Ld. lejjebb, 7. fejr., ahol az Európa-propaganda és az antibolsevista propaganda változatait tárgyaljuk.

⁵Vö. *Dietrich Orlow: The Nazis in the Balkans. A Case Study of Totalitarian Politics.* Univ. of Pittsburg Press, 1968.

⁶A budapesti, bukaresti és szófiai német követéségek 1941–44 közötti aktáit a bonni Külügyminisztérium Politikai Levéltárának tájékoztatása szerint 1944-ben nagyrészt megsemmisítették. Szemelvények találhatóak a potsdami DZA-ban.

⁷AA-PA Kult. Gen. 11. 4. k.

délkelet-európai térség a második világháború alatt szinte küzdőtere volt majdnem minden, a háborúban érdekelt hatalom, különösen természetesen a nagyhatalmak propagandavállalkozásainak. Különben egy hatáselemzésnek figyelembe kellene vennie a háború lefolyását, tehát a változó hatalompolitikai szint; mert a háború menetével többször változtak a versengő propagandaszereplők hatékonyságának feltételei.

A *téma* következő kiválasztott *szempontjait* fogjuk tárgyalni:

– Azok az eszközök, melyeket a rejtett német sajtó- és rádiópropaganda igénybe vett, hogy befolyásolja a délkelet-európai államok, Magyarország, Románia és Bulgária lakosságát (2. és 3. fejezet).

– A német propaganda Európa újrendezésére, háttérben a délkelet-európai revizionista törekvések. (4. fej.)

– Mint további propagandatéma a preventív háború elmélete, amely végigkísérte a Szovjetunió ellen intézett német támadást. (5. fejezet.)

– Azután – a „fegyverbarátság” jelszó alatt – a katonai szövetséges propaganda;

– Végül, mint a kiválasztott propagandatémák között az utolsó, az antibolszvista Európa-propaganda és a sztálingrádi csata után bekövetkezett változásai (7. fej.);

– Befejezésül rövid pillantás a náci rezsím tényleges délkelet-európai terveire.

Olyan fontos témák, mint a britellenes propaganda, a gazdasági és hadiipari propaganda, de a kulturális propaganda és a német kisebbség szerepe a német propaganda-stratégia keretében, sajnos, kimaradtak ebből a válogatásból. Sajnálatos módon azt az érdekes kérdést sem tudjuk részletesebben vizsgálni, hogy egyáltalán a *tömegpropaganda* állt-e a délkelet-európai német propagandapolitika középpontjában, vagy pedig ehelyett az *elit propagandára* helyezték a súlypontot, amire komoly jelek⁸ utalnak.

2. A rejtett sajtópropaganda eszközei

A sajtó területén a délkelet-európai csatlósállamok felé irányuló német propagandáért elsősorban a Külügyminisztérium sajtóosztálya volt felelős. Ez a kompetencia az *1939. szeptember 8-án kiadott parancson* („Befehl des Führers”) alapult, amelyben Hitler elrendelte: „A külpolitikai propaganda területén, azaz ama propagandáén, amely közvetve vagy közvetlenül a külföldhöz fordul, a birodalmi külügyminiszter adja ki az általános irányelveket és utasításokat, amennyiben én nem tartom indokoltnak, hogy személyesen rendelkezsem.”⁹

⁸ Itt emlékeztetni szeretnénk arra a tényre, hogy az autoriter rendszereknek általában kevésbé kell tekintettel lenniük a közvéleményre, mint a parlamenti demokráciáknak. A délkelet-európai országok politikusainak és katonáinak személyes befolyásolása Hitler, Göbbels, Ribbentrop és a náci rezsím más vezető képviselői által ezért – a propaganda politikai hatékonyságának szempontjából – valószínűleg nem lebecsülendő szerepet játszott. Említésre méltó ebben az összefüggésben Göbbels propagandaminiszter véleménye: Európában a tengelyhatalmak szövetsége elleni harc „többnyire az intelligencia ügye” és a „széles tömegek” „nagyjában-egészében részvétlenül állnak e harccal szemben”. *J. Göbbels: Tagebücher aus den Jahren 1942/43.* Hrsg. P. Lochner. Zürich, 1948. 343, 1943. május 13-i bejegyzés. (továbbiakban: *J. Göbbels, Tagebücher 1942/43*).

⁹ A Führer parancsának másolata 1939. IX. 8-ról. In: AA-PA Handakten Unterstaatssekretär Luther. 25. k. megj. in: ADAP, Serie D, VIII. k. Nr. 31, 24.

Amikor 1941 őszén a Külügyminisztérium és a Propagandaminisztérium ismétlődő nézeteltérései miatt szükségessé vált egy kiegészítő megállapodás – itt a már említett munkaegyezményre gondolunk, amelyet Ribbentrop és Göbbels 1941. október 22-én írtak alá –, ez a sajtópropaganda területét lényegében nem érintette. Mindenesetre a propagandairadalomra, tehát könyvek és brosúrák írására és forgalmazására hoztak néhány új rendeletet. A Külügyminisztérium és a Propagandaminisztérium megalapították a *Mundus Részvénytársaságot*, egy mindkettőhöz egyformán tartozó fedőszervezetet, amely összefogta a mindkét minisztérium által ellenőrzött, bel- és külföldön található kiadói vállalkozásokat, amelyek a külföldre szóló írásos anyagok létrehozását és terjesztését szolgálták.¹⁰

A sajtópropaganda végrehajtására a Külügyminisztérium a háború kezdete óta majdnem minden európai országban kiépítette információs- és propagandairodáinak hálózatát. Ennek neve, nem utolsósorban a – később tárgyalandó – náci Európa-propagandára támaszkodva – „*Különleges Európai Szolgálat*” volt. Ez 1940 végén 14 külföldi szerkesztőséggel rendelkezett, ezek közül egy-egy működött Bulgáriában (vezetője M. Mehlemov), Romániában (vezetője Annerose Steinbauer) és Magyarországon (vezetője Dr. von Szabó). Ezenkívül a Különleges Európai Szolgálat nagyszámú *irodát* tartott fenn, melyeknek az volt a fő feladatuk, hogy az illető ország újságjaiban elhelyezzék a német propagandaanyagot. A magyarországi iroda fedőneve „*Tempó*”, a romániaié „*Europa-Servicius-Speciál*”, a bulgáriaié „*Szofia világsajtó*” volt.¹¹

Romániában már 1939 óta létezett „*Dr. Schickert irodája*” – nyilvánvalóan a Különleges Európai Szolgálathoz tartozó iroda előde –, amelynek vezetője, Schickert, a Külügyminisztérium keretében végzett propagandatevékenysége mellett, még mint az *NSDAP külföldi szervezete* román nemzeti csoportjának sajtófőnöke is tevékenykedett. A Romániában élő német népcsoport nemzetiszocialista pártja egyébként, hogy itt időben előreugorjunk, 1942 elején önálló propagandakampányt rendezett Romániában a háborús bevetés előkészítésére,¹² és ezzel azt demonstrálta, hogy a Külügyminisztérium, a Propagandaminisztérium és a Wehrmacht Főparancsnoksága mellett létezett még egy negyedik szervezet, amely részt vett a külföldi propagandában. A teljesség kedvéért meg kellene említeni végül az SS-t, amely például a *Kurt Eggers SS-ezreddel*¹³ a világháború második felében egyre jobban kiszorította Délkelet-Európából a Wehrmacht-propagandát.

De térjünk vissza *Dr. Schickert* bukaresti irodájához.¹⁴ Ez kifelé úgy működött, mintha tevékenysége az iroda vezetőjének egyéni kezdeményezéséből fakadt volna. Kezdetben *Dr. Schickert* az *elit propagandára* specializálta magát, azaz körülbelül 100

¹⁰ Munkaegyezmény a Külügyminisztérium és a Propagandaminisztérium között, 1941. október 22-én. In: AA-PA Kult. Gen. 11. 4. k.

¹¹ Vö. „*Különleges Európai Szolgálat*” grafikonjával, amely minden külföldi szerkesztőséget és külföldi irodát megjelölt. In: AA-PA bukaresti követség. 204. k.

¹² Aktajel tárgy: „*Vorgänge innerhalb der Deutschen Volksgruppe in Rumänien Januar 1942*”. In: AA-PA Rundfunkpolitische Abteilung. 83. k.

¹³ Vö. *Ortwin Buchbender*: Das tönende Erz. Deutsche Propaganda gegen die Rote Armee im Zweiten Weltkrieg. Stuttgart, 1978. 24–247.

¹⁴ Schickert jelentése a bukaresti német követségen belül a Külügyminisztérium Információs Osztálya számára folytatott tevékenységről. 1939. IX. 1–X. 31. In: AA-PA Kult. pol.-Geheim Inf. 66.

kiválasztott román személyiséget¹⁵ – köztük a kormány valamennyi tagját, valamint gazdasági és kulturális területen befolyásos egyéniségeket – egy naponta, az irodájában megjelenő bulletinnel látott el, mely „Német politikai tudósítás” címmel jelent meg. A román újságok befolyásolására és ezzel a *tömegpropagandára* cikk- és képszolgálat állt az iroda rendelkezésére. A Külügyminisztérium azt a lehetőséget is megteremtette Schickert számára, hogy anyagi eszközökkel támogassa az egyetlen „egyértelműen nemzeti és antiszemita délutáni lapot” Bukarestben (ezen a „Porunca Vremii” újságot értették), valamint néhány román vidéki lapot, ami ebben az esetben semmi mást nem jelentett, mint konkrét tartalmi befolyást.

Ahol ilyen anyagi beavatkozás szükségesnek tűnt – kicsit kevésbé mértéktartóan inkább megvesztegetésről kellene beszélnünk –, más eszközök nyilvánvalóan nem érvényesültek. Mint ahogy a bukaresti német követ, Fabricius¹⁶ egyik, 1940 végéről származó jelentéséből kiderül, ahogy ő írja, a „román sajtó megdolgozása” egyáltalán nem volt olyan egyszerű, mert a román újságok viszonylag széles politikai vélemény-spektrumot mutattak. Mégis, írja Fabricius, a Különleges Európai Szolgálat irodája sikeres munkát teljesített.

A Különleges Európai Szolgálat külföldi szerkesztősegei és irodái, hasonlóan a délkelet-európai csatlósországok felé folytatott propagandához, a *rejtett propaganda* elveinek megfelelően működtek. Ehhez az irodák álcázott elnevezésein kívül az a rendelkezés is hozzátartozott, hogy az irodákat helyileg elválasztották a német misszióktól, és ha lehetséges, nem németek, hanem „az illető ország ismert személyiségei” ügködtek bennük, akiknek a beállítottsága, ahogy mondták, „minden bizalmat megérdemelt”. Így például a bolgár Különleges Európai Szolgálati irodát, melynek neve „*Szófia világsajtó*” volt, a korábbi bolgár államtitkár és ügyvéd, Dr. Wolcsev vezette, aki kapcsolataival el tudta érni, hogy a „világsajtó” cikkeit még a bolgár cenzúrának sem kellett bemutatni. A Szolgálat és ezzel a Külügyminisztérium szempontjából az ilyen személyzeti politika természetesen optimális volt; hiszen a *Szolgalat* (német rövidítéssel: ESD) *munkaköri leírása*¹⁷ úgy szövelt, hogy a cél „minden egyes nép szellemét azon propagandán keresztül befolyásolni, amely megfelel e nép mentalitásának, és amelyről nem ismerik fel, hogy propaganda”. Így például egy Berlinben íródott cikket, amelyet egy román újságnak át kellett vennie, nem lehetett egyszerűen továbbítani, hanem át kellett írni, és ennek során az ESD munkatársa az írásmódot és az érvelést illetően teljesen alkalmazkodott az illető nép, jelen esetben a román, pszichológiai adottságaihoz. A külügyminisztérium véleményformálói ezt a „*látszólag tendencia nélküli propaganda módszernek*” nevezték. Hogy ne sértsék meg a külföldi felelős főszerkesztők önérzetét, azt is elkendőzték, hogy a cikkek hivatalos német helyről érkeztek, és legfeljebb azt sejtették, hogy hivatalos német helyek állnak mögöttük, az adott információk tehát megbízhatóak.

A *gyakorlatban* ez a propagandamunka pl. Budapesten úgy ment végbe, hogy a Német Követség a neki Berlinből eljuttatott cikk- és képanyagot megrostálta és meg-

¹⁵ A publicisztikai tudomány fogalma az angol „opinion leader” nyomán.

¹⁶ 1940. XI. 11-i jelentés, „Unterbringung deutschen Propagandamaterials (Aufsätze, Notizen, Bilder und Bildberichte) in der rumänischen Presse”. In: AA-PA bukaresti követség. 204. k.

¹⁷ L.: „Der Europa-Sonderdienst der Informationsabteilung des Auswärtigen Amtes”. 1940. december 9-i feladatleírás. In: AA-PA budapesti követség. 204. k.

vizsgálta, majd továbbította a „Tempó” irodának. Ez elkészítette a fordításokat, és a helyi szokásoknak megfelelően előkészített anyagot azután személyes kapcsolatok alapján felajánlották a magyar újságszerkesztőknek. Ahogy a budapesti német követ jelentette, a magyar újságokat „valósággal elárasztották”¹⁸ német híranyaggal. A budapesti „Tempó” ESD-irodát báró Max von Pitner vezette. Ő a külügyminisztériumi tevékenységén kívül „a Német Újságkiadók Birodalmi Szövetségének különmegbízottja volt Magyarországon és Romániában”, és mint ilyen, évek óta kitűnő kapcsolatokat tartott fenn Budapest összes újságjával és folyóiratával.¹⁹ De a Különleges Európai Szolgálat nem szorítkozott az egyes fővárosokban megjelenő újságok befolyásolására. Ugyanúgy ellátta a magyar, bolgár és román vidéki újságokat és kiválasztott személyiségeket is a fontosabb cikkek heti összefoglalójával, az ún. „tudósításokkal”. Az ESD-irodák ezenkívül *képek kifüggesztésével* is folytattak propagandát. A bukaresti iroda 1940 végén több mint száz utcai tárlót létesített a román fővárosban, amelyekben propagandisztikusan különösen értékes képanyagot tettek hozzáférhetővé lehetőleg nagy közönség számára.

A német propagandamunka jogi alapját a csatlósországokban egyébként a háromhatalmi egyezményhez csatolt *titkos kiegészítő jegyzőkönyvek* képezték a sajtóról, a hírközlésről és a propagandáról. A német–bolgár *kiegészítő jegyzőkönyvben*²⁰ kimondták, hogy a külügyminiszterek feladata, „a sajtó, a hírközlés és a propaganda területén az egyezmény szellemének és céljainak megfelelő együttműködést biztosítani”. Hasonló megállapodások születtek nyilvánvalóan Romániával, valamint Szlovákiával és Horvátországgal.²¹

A Külügyminisztériumon kívül a *Wehrmacht Főparancsnoksága* is részt vett a sajtó területén a délkelet-európai csatlósországok lakosságának propagandisztikus befolyásolásában. A Főparancsnokság valószínűleg legfontosabb, mert a legkövetkezetesebben bevetett propagandaeszköze a „Szignál”²² című folyóirat volt. Ez egy többszínnyomásos és egyáltalán nagyon költségesen kiállított újság volt a külföld számára, amelynek összeállítására különösen jól képzett újságírókat választottak ki. A „Szignál”, amely 1942-ben 26 nyelven jelent meg, elsősorban azt a célt szolgálta, hogy kiemelje Németország háborús teljesítményeit, és egyben kisebbitse az ellenfeleket, és ezzel megszilárdítsa a kapcsolatot a tengelyhatalmakkal és velük a háromhatalmi egyezmény útján szövetséges államokkal, Románia, Magyarország és Bulgária vonatkozásában az utójára megnevezett pont, a *szövetséges propaganda* bizonyára különleges szerepet játszott. A Wehrmacht propaganda-újságja, a „Szignál”, igazán sikeres vállalkozás volt. 1941 júniusában 1,2 millió, 1942

¹⁸ A budapesti német követ, von Jagow jelentése a Külügyminisztériumnak 1941. VIII. 11-én. In: AA-PA budapesti követség. 204. k.

¹⁹ AA-PA budapesti követség. 204. k. P 2 No. 1 b.

²⁰ A német–bolgár kiegészítő jegyzőkönyv szövege in: ADAP, Serie D, XIII. k., Nr. 490, 663. s. köv. A német–magyar titkos kiegészítő jegyzőkönyvhöz ld.: *Gyula Juhász: A nagyhatalmak háborús propagandája és Magyarország. Történelmi Szemle, 1979/3–4.*

²¹ A Külügyminisztérium Sajtóosztálya vezetőjének, Paul Schmidtnak 1941. október 30-i feljegyzése szerint a nevezett országok kormányai legalábbis készek voltak ilyen megállapodások aláírására a birodalommal. AA-PA Handakten Schmidt Presse. 2. k. b.

²² Újabban megjelent ennek a folyóiratnak egy részleges utánnomása: „Signal”. Eine kommentierte Auswahl abgeschlossener, völlig unveränderter Beiträge aus der Propaganda-Zeitschrift der Deutschen Wehrmacht. 5 k. Hamburg, 1977. (továbbiakban: Signal, újranyomás).

júniusában 2 millió példányban jelent meg. Ezen belül – az 1942. áprilisi helyzetnek megfelelően – 91 000 esett Bulgáriára, 200 000 Magyarországra és 215 000 Romániára. Ezeket a *példányokat* az illető ország nyelvén nyomtatták. Egyes országoknak, például Magyarországnak, két nyelven szállították a lapokat (németül és magyarul).²³

A „Sznál” kiadása mellett a Wehrmacht propagandistái más lehetőségeket is kihasználtak a *szövetséges sajtó befolyásolására*. Példa erre egy román harctéri újság („Ecoule Crimeei”) támogatása, amelyet a 11. hadsereg²⁴ katonái számára készítettek. Ebben a munkában a Külügyminisztérium képviselője az AOK 11-ben – egy ilyen képviselő jelenlétét a külügyminisztérium és a Wehrmacht Főparancsnokságának általános megállapodása írta elő²⁵ – és a hadsereg illetékes tisztje (azaz az Ic) szorosan együttműködtek. Berlin felé a következőt jelentették: „A románok nagyra értékelték a nekik nyújtott segítséget, és nagyon hálásak az újságért, amelyet sajtó erejükből nem tudtak volna létrehozni.”²⁶ Mivel a Wehrmachtban igen fejlett volt a harctéri újságok szervezete,²⁷ egy ilyen támogatási akció sem technikai, sem szerkesztési téren nem járt semmiféle nehézséggel.

A *Wehrmacht propagandája* egyébként rendszerint csak ott aktivizálta magát, ahol német katonák állomásoztak.²⁸ Romániában 1940 ősze,²⁹ egy német katonai képviselő kiküldése óta létezett egy tábori újság, a „Német oktató csapatok Romániában”, melynek felelős kiadójaként egy „R patronáló csoportot” jelöltek meg, melyen a 690-es propagandaszázad katonáit kellett érteni. Ugyanez a csoport adta ki 1941 márciusa óta Szófiában,³⁰ majd a Görögország ellen viselt háború után Athénban a „Délkelet-európai őrség” („Wacht im Südosten”) című harctéri lapot. A háború folyamán a „Délkelet-európai őrség” az egész Balkánra kibővítette terjesztési szervezetét, amennyire azt a német csapatok megszállták.³¹ Párhuzamosan a „Délkelet-európai őrség”-gel, melynek

²³ A Wehrmacht-propaganda (továbbiakban: Wpr) „Sznál” folyóiratához ld. *K. Hesse*: German Wehrmacht Propaganda. MGFA D-423, 1. k., vol. II, fejt. C. V/7. a. Vö. még *Hasso von Wedel*: Die Wehrmachtpropaganda 1939/1945. In: BA-MA RW 4/v. 155, kézirat, 78.

²⁴ A román hegyi hadtestről és a VII. hadtestről volt szó. Ld. *E. v. Manstein*: Verlorene Siege. Frankfurt/M.–Bonn, 1964, 254. s. köv.

²⁵ A Külügyminisztérium képviselőinek *feladatleírásához* ld. *O. Buchbender*: Das tönende Erz. 150. s. köv. *Az összes képviselő listája* megtalálható in: AA-PA Kult. Pol. Geheim. 174. k. (1942. VII. 1-i helyzet). *Szolgálati utasítás* a Külügyminisztérium képviselői számára az OKW/Wpr mellett, 1940. I. 13. In: BA-MA RW 4/v. 242.

²⁶ 280. sz. jelentés v. Hentig követőtől 1942. IV. 8-án a Külügyminisztérium és a Wehrmacht főparancsnoksága részére. In: AA-PA Kult. Pol.-Geheim 142. Handakten Gesandter v. Hentig.

²⁷ Vö. *Heinz-Werner Eckardt*: Die Frontzeitungen des deutschen Heeres 1939–1945. Wien, 1975.

²⁸ Vö. általánosságban: *Gerhard Kaiser*: „Geistige Kriegsführung” und die Amtsgruppe Wehrmachtpropaganda des OKW im Zweiten Weltkrieg. In: Der deutsche Imperialismus und der Zweite Weltkrieg, 3. k. Berlin, 1962, 171–179.

²⁹ Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. V. k., Berlin o. J., Nr. 91, 227.

³⁰ A szófiai megjelenés idején (német csapatfelvonulás Görögország és Jugoszlávia megtámadására) a 690-es propagandaszázadot a szófiai német követség rádiós attaséja állandóan ellátta a legújabb rádiós információkkal. Ezek voltak a század egyetlen hírforrásai. L. a szófiai rádiós attasé jelentését 1941. V. 22-ről. In: AA-PA RA 7. k., 247–248.

³¹ *H.-W. Eckardt*: Frontzeitungen, 55, 96. s. köv., 141.

példányszáma 20 000 és 40 000 között mozgott, a délkelet-európai flotta propagandaosztálya Szófiában az „Anglia ellen” („Gegen England”) című tengerészeti harctéri lapot adta ki (példányszáma 1941 szeptemberében kb. 16 000 volt).³² A sajtótermékeket valószínűleg nemcsak a német katonák, hanem a szövetséges hadseregek németül beszélő tisztjei is olvasták, így szintén volt bizonyos propagandafunkciójuk.

3. Rádiós propaganda

Hitler és Göbbels értékelése szerint a rádió volt a legfontosabb és legmodernebb propagandaeszköz.³³ Mindenesetre, ha a rádiós propaganda hatékony akart lenni, akkor a vételi oldalon bizonyos előfeltételeket meg kellett teremteni. Ahol a náci rezsim megfelelő befolyásolási lehetőségekkel rendelkezett, azaz a birodalmon belül, ott már 1933-ban összekapcsolta a Rádió tulajdonbavételét és az olcsó kisorádiók, az ún. néprádiók tömegtermelésének nagyszabású kiépítését, ami az elektrotechnikai iparban természetesen nagy visszhangra talált.³⁴ Így Németországban a háború kezdetére, 1939-re a háztartások mintegy 70%-a saját rádióval rendelkezett, háromszor annyi, mint 1932-ben.³⁵ Ezzel megteremtették a sikeres rádiós propaganda technikai lehetőségeit.

A Szovjetunió ellen folytatott német háború során a német propagandaminiszter, Göbbels, többször sajnálkozott amiatt, hogy a Szovjetunió népei felé kilátástalan a rádiós propaganda, mert a Kreml, így Göbbels, „elég ravasz volt ahhoz”, hogy az ország népét kizárja a nagy rádiós vételből és csak a vezetékes rádióra szorítkozzon”.³⁶ Valóban: megfelelő vevőkészülékek nélkül minden rádiós propagandára irányuló terv eleve kudarcra volt ítélve.

Ezért indokoltnak látszik, hogy a délkelet-európai csatlósországoknak sugárzott rádiós propaganda ábrázolását a *rádiópolitikai kiindulóhelyzetre* vetett rövid pillantással kezdjük, melynek során kitérünk mind az adó-, mind a vevőoldalra. Mint ahogy a Külügyminisztérium rádiós osztályának Délkelet-Európa csoportja ténymegállapításából kiderül, a külföldre szóló német propagandának egész sor délkelet-európai adóhoz volt

³² L. az OKW/WFSt/Wor havi helyzetjelentéseit a propagandaszázadokról. In: BA-MA 4/v. 338, itt: 247, 331, 399.

³³ Vö. ehhez az NSDAP rádiós szakértőjének, Eugen Hadamowskinak az írásait: *Propaganda und nationale Macht*, Oldenburg i. O., *Der Rundfunk im Dienste der Volkführung*. Leipzig, 1934; *Dein Rundfunk. Das Rundfunkbuch für alle Volksgenossen*. München, 1934. Továbbá az 1933. március 25-i Göbbels-beszéd. In: Helmut Heiber (Hrsg.), *Göbbels Reden*. 1. k. Düsseldorf, 1971, 82–107. Göbbels a rádiót nevezte a „nyolcadik nagyhatalomnak”. Ld. *uő.*, *Signale der neuen Zeit*. München, 1938. 197. *Vö. uő.*, *Nationalsozialistischer Rundfunk*. München, 1935.

³⁴ *Klaus Scheel: Krieg über Aetherwellen. NS-Rundfunk und Monopole 1933–1945*. Berlin, 1970. 61–69.

³⁵ *Ernest K. Bramsted: Göbbels und die nationalsozialistische Propaganda 1925–1945*. Frankfurt/a. M., 1971. 126. Pontos számok az 1932–35-ös évekről ld.: *J. Göbbels: Nationalsozialistischer Rundfunk*. München, 1935. 7. s. köv.

³⁶ *J. Göbbels, Tagebücher 1942/43*, 1942. szeptember 15-i bejegyzés, 416. A Szovjetunióban ténylegesen 6 millió vezetékes rádió mellett 76 000 vezeték nélküli volt 1940-ben. Ld.: *Willi A. Bölcke: Die Macht des Radios. Weltpolitik und Auslandsrundfunk 1924–1976*. Frankfurt/M.–Berlin–Wien, 1977. 33. (továbbiakban: W. A. Bölcke, *Macht des Radios*).

kapcsolata.³⁷ Azaz, megvolt az alapvető feltétel arra, hogy minden délkelet-európai országba sugározzanak német propagandát.

A dobrochauti *Duna adó*,³⁸ amelynek szerkesztősége Bécsben dolgozott, és amely nyíltan mint német adó lépett fel, naponta többször sugározott bolgár, görög, horvát, román, szerb, szlovák és magyar nyelven. Emellett létezett a szintén teljesen német irányítás alatt álló *Alpok adó* (Granz-Dobl), és voltak rövidhullámú állomások is. Ezenkívül a bolgár Állami Rádió Szófiában, Skopjében, Stare Zagorában és Várnában rendelkezett adókkal. A román Állami Rádió üzemeltette a „Radio Bukarest”, „Radio Romanica” állomásokat és egy rövidhullámú adót, Magyarországon³⁹ pedig hét közép-hullámú és egy rövidhullámú adó dolgozott.

Ezzel a jelentős ellátottsággal az adók területén nem állt arányban a vételi oldal. *Romániának*, a román Állami Rádió Társaság vezérigazgatójának kijelentése szerint, 1941 nyarán kb. 17 millió lakosa, de csak 270 000 rádióelőfizetője volt, a lakosságnak tehát csak 1,5 százaléka rendelkezett rádióval.⁴⁰ Még a fővárosban, Bukarestben is a kb. 275 000 háztartásra csak 80 000 előfizető jutott.⁴¹ A Román Rádió igazgatója ezekből a számokból azt a kézenfekvő következtetést vonta le, hogy több adó tervezett építésével párhuzamosan „fokozott rádiós propagandát kell folytatni szélesebb hallgatói rétegek megnyerésére”.⁴² Mint Romániába, *Bulgáriába* is viszonylag későn vonult be a rádiózás. Csak a szófiai adó felavatásával, 1937 őszén találta meg Bulgária a kapcsolatot az európai rádióhálózathoz.⁴³ A második világháború alatt Bulgáriában meglévő rádiókészülékek számáról, sajnos, nincsen tudomásunk. A rádiót legjobban kedvelő délkelet-európai ország kétségteljesen *Magyarország* volt. 1940 elején Magyarországon kerek 500 000 rádióhallgató volt.⁴⁴ Ez pontosan annyi volt, mint az összes többi délkelet-európai országban együtt, mert ezek számát 600 000-re becsülték.⁴⁵ Ennek a mérlegnek láttán a vevők oldalán érthetővé válik, miért utasította Ribbentrop birodalmi külügyminiszter éppen a magyar miniszterelnököt, Bárdossyt annak 1941. november 26-i berlini látogatása alkalmával, hogy fontolják meg Magyarországon a külföldi adók hallgatásának tilalmát.⁴⁶ Míg azonban Magyarországon a későbbiekben sem vezettek be formális tilalmat, addig Romániában mindenkinek büntetéssel kellett számolnia, aki az ellenséges adók ott elrendelt *hallgatási tilalmát* figyelmen kívül hagyta.⁴⁷ Ugyanakkor ezek a rendelkezések sehol sem tudták teljesen megakadályozni a titkos hallgatást.

³⁷ Ténymegállapítás „Rundfunk-Propaganda” 1941. december 3-án. In: AA-PA RA. 84. k.

³⁸ A Duna-adóhoz ld. uo., valamint *W. A. Bölcke*: Macht des Radios. 330. s köv., 655. s köv., 63. sz. jegyzet.

³⁹ *W. A. Bölcke*: Macht des Radios. 34.

⁴⁰ A IV b délkeleti csoport, Rádiós Osztály rövid jelentése a romániai rádiós propaganda helyzetéről. (Jelentési idő 1941. IX. 17.–X. 9.) In: AA-PA RA. 83. k.

⁴¹ DNB-jelentés Bukarestből 1941. október 3-án. In: AA-PA RA. 84. k.

⁴² Ua. mint a 40. sz. jegyzet.

⁴³ *W. A. Bölcke*: Macht des Radios. 35.

⁴⁴ Uo. 34.

⁴⁵ Uo. 331.

⁴⁶ V. Rintelen feljegyzése Bárdossy fogadásáról Ribbentropnál. In: ADAP, Serie D, XIII. k., Nr. 503, p. 686. Bárdossy erre felvilágosította Ribbentropot, hogy a nyilvános hallgatás tilos, de „komoly kételyei” voltak a hallgatás teljes megtiltásával kapcsolatban (uo.).

⁴⁷ A Rádiós Osztály, IV b délkeleti csoport feljegyzése 1942. III. 24-én a „Délkeleti rádiós vétel korlátozásairól”. In: AA-PA RA 84. k.

A Külügyminisztérium rádiós osztályának délkelet-európai referense, Franz Schaub, közvetlenül a balkáni hadjárat után 1941. június-júliusában körutazást tett a Balkánon. Járt Zágrábban, Athénban, Belgrádban, Szófiában, Bukarestben és Budapesten, és arra a megállapításra jutott, hogy a *Duna-adó hallgatóságának száma* „optimális becslés szerint” 1500 és 2000 között mozgott. A Duna-adót tehát a már eleve „rádióban szegény Délkelet-Európában” a lehetséges rádióhallgatók nem egészen egy százaléka kapcsolta be. Amikor Schaub ezt felfogta, nem az adó bezárása mellett szállt síkra, ami kézenfekvő lett volna, hanem – a belpolitikai példa alapján – egy szervezett „közösségi vételért”, – amivel azt akarta elérni, hogy „naponta ellenőrizhető biztonsággal 150 000–175 000 politikailag érdeklődő ember hallgassa a propagandaszempontból fontos részeket vagy az általunk irányított adásokat”.⁴⁸

Ez a legalábbis nagy vonalakban ábrázolt rádiópolitikai „leltár” érzékeltetheti, hogy a délkelet-európai helyzet egyáltalán nem volt alkalmas erős rádiópropaganda-bevetésre, hogy a német propagandistáknak még szervezetiesen is egy bizonyos felépítőmunkát kellett teljesíteniük, ha Európának ebben a térségében sikeresen akartak dolgozni.

A Külügyminisztérium ezt idejében megértette, és ezért arra törekedett, hogy *adóállomásokat vásároljon fel, vagy adóállomásokba szálljon be*, de adóállomások felújításával is kvalifikált rádióhálózatot építsen ki Délkelet-Európában. Főleg az Anglia és az Egyesült Államok számos adójával folytatott propagandaharcban, a külügyminisztérium a háború kezdete óta egyre inkább erre az offenzív stratégiára tért át. Délkelet-Európában felvásárolta a *Belgrádi Rádiót* és a zimonyit. A belgrádi adó megszerzése formálisan úgy ment végbe, hogy a Külügyminisztérium által alapított Belgrádi Rádió RT intézte a vásárlást.⁴⁹ A részvénytőke 51%-a a Külügyminisztériumé lett, míg a maradék szerb kézen maradt. A Belgrádi Rádió az egyik legerősebb volt a Balkánon, még Románia és Bulgária egyes részein is lehetett hallani. A Külügyminisztérium Rádiópolitikai osztályának vezetője, Rühle⁵⁰ szerint, ennek „az egész Balkánon” szolgálnia kellett a külföldre szóló német propaganda ügyét. Ennek az adónak a tervezett bukaresti nagyadó elkészültéig különös jelentősége volt.

A „*Német Balkán Adó*” nagyszabású tervét 1941 májusában kezdték meg az „*Interradio S.A.R.*” román cég megalakításával Bukarestben, amely a valóságban százszázaléki a Külügyminisztérium tulajdonában volt.⁵¹ Az 1941. május 2-i törvény, amellyel Románia a német álcégnek juttatta az adó koncesszióját, kimondta, hogy a román államelnököknek két évre volt szabad kineveznie az „Interradio” részvénytársaság elnökét, valamint hogy ennek az elnöknek román állampolgárnak kellett lennie.⁵² Kifelé tehát súlyt helyeztek arra, hogy megőrizték az önállóság látszatát. A Külügyminisztérium Rádiópolitikai Osztályának tervei szerint Bukarestben, egy, a nemzetiszocialista le-

⁴⁸ W. A. Bölcke: *Macht des Radios*. 331. s köv.

⁴⁹ 1941. május 29-i vásárlási szerződés in: AA-PA RA 8. k., 247, 620–24.

⁵⁰ Rühle feljegyzés 1941. június 7-én az RAM számára. In: AA-PA RA 8. k., p. 247000–03. Itt utalás található arra is, hogy ezeknek az adóknak a megvétele miatt ismét összetűzésekre került sor az RMVP és az OKW/Wor között.

⁵¹ A Német Interradio AG Külföldi-Rádiós Társasághoz. Id: AA-PA RA 134. k. Uo. a Német Interradio AG Külföldi-Rádiós-Társaság sorozatában mint 1. füzet megjelent brosúra „Der deutsche Balkansender”. Új fogalmazás 1941. december 1-én.

⁵² AA-PA RA 135. k. 1941. május 3-i feljegyzés.

nyűgöző építészeti mód mértékéhez igazodó *rádiós székháznak* kell létesülnie, összekötve egy reprezentatív *német kultúrpalotával*. A kettőnek együtt kettős feladatot kellett ellátnia: egyrészt „a Balkán és a Közel-Kelet felé irányuló német kulturális és hírsugárzó központként kellett működnie, valamint meg kellett sokszoroznia a német jelenlétet politikai, gazdasági és kulturális szempontból”.⁵³ Az adóra magára 55 km-re Bukaresttől délre egy kiválóan alkalmas helyet (Oltenyica) szemeltek ki. Bár az adóüzem épülete 1944 júliusában elkészült, üzembevételére már nem került sor.⁵⁴ Ehelyett a német propaganda a régi bukaresti adót használta. Ezen keresztül naponta több idegennyelvű adást sugárzott, melyeket a Külügyminisztérium rádiós osztályának utasításai szerint a bukaresti német rádiós attasé munkatársai készítettek el.⁵⁵ A bukaresti és a többi délkelet-európai országban működő külszolgálati helyeket naponta látták el távirón vagy telefonon nyelvhelyességi instrukciókkal. A további adás- és információsanyagot a futár-szolgálat útján kapták meg.

Összességében olyannyira megnőtt a *német beavatkozás* a román *rádiók programjának kialakításába*, hogy az új bukaresti követ, v. Killinger – SA-rajparancsnok, mint 1940-ben kinevezett kollégái, Adolf Heinz Beckerle Bulgáriában és Dietrich von Jagow Magyarországon⁵⁶ –, röviden és velősen azt jelenthette Berlinbe, hogy a befolyásolást „biztosítottuk”.⁵⁷ Ez először is azt jelentette, hogy a román nyelvű adásokat a német nyelvi szabályozásnak megfelelően készítették el. Másodsor azoknak a koprodukciónak a sorára gondolt, mint például a román–német katonai óra, amelyben katonazenét sugároztak, egy-egy német, ill. román zenekar előadásában, vagy a rövid riport „a német és román hadsereg közötti bajtársi együttműködésről”.⁵⁸ Minden német tudósítás⁵⁹ elismerően szólt a követség német propagandahelyeinek jó viszonyáról a román Rádiós Társasághoz, melynek során Ionescu vezérigazgató nevét többször emlegették.

A *bolgár adók* is – 1941-ben egy-egy adó volt Szófiában, Stara Zagorában, Várnában és Skopjében – sugároztak műsorokat a csapatok gondozására, mint a német–bolgár katonai óra, vagy a német–bolgár hadsereg-kívánságműsor.⁶⁰ Úgy tűnik, a szófiai német követség rádiós osztályának is, Dr. Lane rádiós attasé vezetésével, igen jó kapcsolatai voltak a Bolgár Rádió felelős vezetőihez.⁶¹ Lane 1941-ben azt jelentette berlini főnökeinek, hogy a bolgár rádió műsorszerkesztésében „minden német kívánságot”. . . végre lehet

⁵³ A „Der deutsche Balkansender” c. brosúrából. (I. 51. sz. jegyzet.)

⁵⁴ W. A. Bölske: Macht des Radios, 332–340, itt 339.

⁵⁵ Rühle feljegyzése 1941. június 21-én az RAM-nek az AA külföldi adói tárgyában. In: AA-PA RA. 7. k. 247063–69.

⁵⁶ Max Domarus: Hitler-Reden und Proklamationen. II. k. Würzburg, 1963. 1562. s. köv. (A továbbiakban: Domarus II); ezekkel a hivatkozásokkal szemben kritikusan nyilatkozott később Göbbels: Tagbücher 1942–43, 330., 1943. május 9-i bejegyzés.

⁵⁷ A bukaresti német követség jelentése 1941. május 22-én a rádiós munka helyzetéről. In: AA-PA RA. 8. k., 247583–90.

⁵⁸ Uo.; vö. RAM-előterjesztés 1941. május 26-án. In: uo. 247591.

⁵⁹ Ld. többek között Sajtóosztály, V b délkeleti csoport feljegyzését 1941. október 31-én a „Rundfunkstelle Bukarest”-ről. In: AA-PA RA. 84. k.

⁶⁰ A szófiai német követség rádiós attaséjának működési jelentése 1941. május 22-én. In: AA-PA RA. 7. k. 274234–41.

⁶¹ Vö. a IV b délkeleti csoport feljegyzésével 1941. október 31-én a „Rundfunkstelle Sofia”-ről. uo. 81. k.

hajtatni”, és a Szófiai Rádió bolgár hírszolgálatának „beállítottsága immár kifogástalan”.⁶²

Magyarország a német rádiós propagandisták számára nyilvánvalóan nehéz területnek bizonyult. Míg Romániában és Bulgáriában a Balkán-hadjárat befejezése után a Németországtól való függőség annyira előrehaladt, hogy az országok saját rádióadóinak vezetői német tanácsadásért folyamodtak, „hogy elkerüljék a politikai hibákat” (így értékelte a Külügyminisztérium rádiópolitikai osztálya), addig a Budapesti Rádió tartott bizonyos távolságot. Budapest, ahogy ugyanabban a mondatban írják, „a magyarok ismert érzékenységének legkényesebb pontja”.⁶³ A budapesti német követség valószínűleg továbbított⁶⁴ német anyagokat az Állami Rádióknak, de nem gyakorolt közvetlen befolyást a műsorok tartalmára. Bár a magyarok nem mutatták ugyanazt az együttműködési készséget, mint a románok, rádiójuk összességében mégis megfelelt a német érdekeknek.⁶⁵

Meg kell még említenünk, hogy a *Wehrmacht propagandája* is kivette a részét a rádiós propagandából, éspedig a már említett 690-es propagandaszázad⁶⁶ révén, amely a szaloniki, athéni, skopjei, szófiai és belgrádi adók útján híreket és Wehrmacht-tudósításokat sugárzott különböző délkelet-európai nyelveken.

Ilyenek voltak tehát a német sajtó- és rádiós propaganda eszközei és taktikái Magyarországon, Romániában és Bulgáriában. A három országban hasonlóak voltak, de nem teljesen egységesek, mint ahogy a három említett országban a propaganda előfeltételei is eltérőek voltak. A következőkben néhány központi propagandatémáról lesz szó; mindenekelőtt az „Európa újrendezése” náci jelszaváról.

4. „Európa újrendezése”: a náci Európa-propaganda

Mint emlékszünk, már a német propagandaeszközök tárgyalásánál többször felmerült „Európa” fogalma. Létezett a Külügyminisztérium sajtópropagandáján belül a „Különleges Európai Szogalat” sok európai országban működő szerkesztőseivel és irodáival; léteztek a rádiós propagandán belül a német „Európa adók” – 1943 végén állítólag 80 adó működött minden hullámtartományban⁶⁷ –, amelyek 29 európai nyelven terjesztették a propagandát, éspedig nemcsak aktív harci propagandát, hanem a reklámpropaganda egy fajtáját, és azt propagálták, amiről az adóknak ez a csoportja a nevét kapta: Európát, mindazonáltal egy olyan Európát, ahogy azt a náci rezsím elképzelte.

A német hadsereg Franciaország feletti győzelme után, 1940 nyarán Németországban kifejezetten rajongó módon kezdtek terveket kidolgozni az európai térkép átalakítá-

⁶² Működési jelentés (mint 60. sz. jegyzet) p. 247240. Bulgária és a Német Birodalom rádiópolitikai együttműködéséhez vö. még *W. A. Bölcke*: *Macht des Radios*. 342–345.

⁶³ RAM-javaslat 1941. V. 26-án. In: AA-PA RA 8. k., 247654.

⁶⁴ 1941. XII. 3-i „Rundfunk-Propaganda” ténymegállapítás. In: AA-PA RA 84. k.

⁶⁵ *W. A. Bölcke*: *Macht des Radios*. 350. s. köv.

⁶⁶ Az OKW/WFSt/Wpr havi helyzetképei a propagandaszázadokról. In: BA-MA 4/v. 338, itt: 247, 251, 257, 264, 282. és többször.

⁶⁷ *W. A. Bölcke*: *Macht des Radios*. 315–321, itt: 316.

sáról, melynek során sokszor *régebbi Európa-koncepciókhoz* kapcsolódtak, köztük olyan koncepciókhoz is, melyeket gazdasági körök fejlesztettek ki.⁶⁸ Különösen a „Délkelet-Európa megragadása”⁶⁹ nem a háborús évek találmánya volt, hanem régebbi gazdasági imperialista tervek eredménye, amelyek a náci uralom idején a jól hangzó „nagytergadzálkodás”⁷⁰ fogalma mögött rejtőztek.

1940-ben egészen általánosan merült fel az Európa-kérdés. A nemzetiszocialista Németország ellenfelei is utánagondoltak, hogyan kellene most folytatni az öreg kontinens sorsát.⁷¹ Ebben az ébredő és átalakuló hangulatban szállította a német propaganda az „*Európa újrendezése*” jelszót, és ezzel sok európai országnak és népnek tett az első pillanatra csábító, a tényleges háborús célokat leplező ajánlatot. Legalábbis olyan jelszóról volt szó, amelyre felfigyeltek, mert látszólag döntő változásokat hirdetett meg.

A német propagandisták természetesen jól tudták, hogy a kontinensnek éppen a délkeleti részén egy sor olyan probléma akadt, amelyek újraszabályozásra vagy „újrendezésre” vártak. Itt elsősorban néhány délkelet-európai ország *revizionista törekvéseire* gondolunk, de azokra a *kisebbségekkel* kapcsolatos *problémákra* is, amelyek a délkelet-európai „*népkeverékzónában*” nagy jelentőséggel bírtak.⁷² A náci propaganda abból indulhatott ki, hogy az újrendezés kilátása legalábbis azoknál a népeknél nyitott fülekre talál, amelyek, mint maga Németország, az 1919/20-as, Párizs-környéki szerződések, illetve későbbi területi rendezések károsultjainak érezték magukat, és ezért revizióra törekedtek.

Mint ismeretes, *Magyarország* a trianoni békeszerződés értelmében 1920. június 4-én államterületének 67,8, lakosságának pedig 59 százalékát veszítette el, és ezzel magyar kisállammá süllyedt. Azóta a hamarosan megfogalmazott revizionista törekvések érvényesítésére tett kísérletek képezték a magyar külpolitika súlypontját. Ennek exponense Horthy Miklós ellentengernagy volt, aki Magyarország sorsát 1919 és 1944 között mint „kormányzó” irányította (amivel a magyar monarchia fennmaradásának fikcióját akarták fenntartani). Horthy revizionista politikája sikeres volt, mert ténylegesen

⁶⁸ Vö. *Paul Kluge*: Nationalsozialistische Europaideologie. In: VfZG 1955, 240–275/ Das Dritte Reich und Europa. München, 1957; Weltherrschaft im Visier. Dokumente zu den Europa- und Weltherrschaftsplänen des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis Mai 1945. Hrsg. W. Schumann és mások. Berlin, 1975.

⁶⁹ Vö. Griff nach Südosteuropa. Neue Dokumente über die Politik des deutschen Imperialismus und Militarismus gegenüber Südosteuropa im Zweiten Weltkrieg. Hrsg. W. Schumann, Berlin, 1973.

⁷⁰ Vö. pl. Das Neue Europa. Beiträge zur nationalen Wirtschaftsordnung und Grossraumwirtschaft. Hrsg. von der Gesellschaft für europäische Wirtschaftsplanung und Grossraumwirtschaft e. V., Berlin–Dresden, 1941. *H.-E. Volkmann*: Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Krieges. (Unterkapitel VI/6: Die Einbeziehung Südosteuropas in die deutsche Wehr- und Grossraumwirtschaft). In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Band 1: Ursachen und Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik. Von *W. Deist–M. Messerschmidt, H.–E. Volkmann, W. Wette*. Stuttgart, 1979.

⁷¹ Vö. *Walter Lippens*: Europa – Föderationspläne der Widerstandsgruppen 1940–1945. Eine Dokumentation. München, 1968. 6. s köv. old.

⁷² *Martin Broszat*: Deutschland–Ungarn–Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik 1938–1941. In: Historische Zeitschrift 206 (1968) 45–96. Újranyomás in: M. Funke (Hrsg.): Hitler, Deutschland und die Mächte. Düsseldorf, 1978. 524–564, itt: 556, s köv.

sikerült megvalósítania a magyar követeléseket, kiváltképpen a két bécsi döntés következményeiként.⁷³ Bulgária is, amely az 1914–18-as világháborúban Németország szövetségese volt, jelentős területeket veszített el a neuillyi békében (1919. november 27.) Görögország és Románia javára, és ezért a revizionista országok közé tartozott. Románia ellenben 1919-ben, a világháborúban a szövetségeselek oldalán való részvétele jutalmául meg tudta duplázni államterületét és lakosságának számát, és ezzel olyan nagyromán nemzetiségi állammá fejlődött, amelynek új határai között 1,4 millió magyar, 400 000 orosz, 582 000 ukrán és 366 000 bolgár élt.⁷⁴ Nyáron azután Románia mind a Szovjetunió javára Besszarábiát és Észak-Bukovinát, mind Magyarország javára, a 2. bécsi döntéssel Észak-Erdélyt, mind pedig Bulgária javára Dél-Dobruzdát elvesztette, és ez azzal az eredménnyel járt, hogy ezután már Románia is az elvesztett területek visszaszerzésére törekedett, míg Magyarország a birtokállapot megőrzésére, és egyben reménykedett Erdély további részének megszerzésében. A délkelet-európai nyugtalanságot semmi esetre sem tisztázták tartósan.

A területek többszöri újrafelosztása világossá tette, milyen nagy mértékben volt kiszolgáltatva a délkelet-európai terület a két háború közötti időszakban a nagyhatalmak befolyásának és beavatkozásainak.⁷⁵ Németország már a 30-as évek óta *hegemónia-helyzetet* akart kiépíteni *Délkelet-Európában*,⁷⁶ lényegében gazdasági imperialista eszközökkel,⁷⁷ és egyúttal elhatárolta érdekszféráját Olaszországtól.

Európa újrendezésének célja így 1940 őszén ismét a politikai napirendre került. Az 1940. szeptember 27-én megkötött *háromhatalmi egyezmény*⁷⁸ Németország, Olaszország és Japán között azt a megegyezést tartalmazta, hogy Európában Németország és Olaszország vezetése alatt „*a dolgok új rendjét* kell megteremteni.” Részben, mert azt várták, hogy a jövőbeli határrevíziókból profitálnak,⁷⁹ részben, német nyomásra, a

⁷³ Az 1938. november 2-i első bécsi döntés in: *Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart*, IV. k. Nr. 203, 498. s köv. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés in: uo. 5. k., Nr. 84, 217. s köv.

⁷⁴ *Hans-Joachim Hoppe*: Die Balkanstaaten Rumänien, Jugoslawien, Bulgarien – Nationale Gegensätze und NS-Grossraumpolitik. In: E. Forndran és mások (Hrsg.), *Innen- und Aussenpolitik unter nationalsozialistischer Bedrohung*. Opladen, 1977. 161–175, itt: 63 (vö. még 104. sz. jegyzet).

⁷⁵ *K. D. Bracher*: *Die Krise Europas 1917–1975*. Berlin, 1976. 138.

⁷⁶ *H.-J. Schröder*: *Der Aufbau der deutschen Hegemonialstellung in Südosteuropa 1933–1936*. In: M. Funke (Hrsg.), *Hitler, Deutschland und die Mächte*.

⁷⁷ Vö. a fejezet elején idézett irodalom mellett még: *Bernd Jürgen Wendt*: *England und der deutsche „Drang nach Südosten“*. Kapitalbeziehungen und Warenverkehr in Südosteuropa zwischen den Weltkriegen. In: B. J. Wendt, I. Geiss (Hrsg.) *Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts*. Festschrift für Fritz Fischer. Düsseldorf, 1973. 483–512.

⁷⁸ Szöveg in: ADAP, Serie D, XI. 1. k., p. 175 s köv. 1941 augusztusában Hitler és Mussolini, egy a Führer főhadiszállásán megtartott találkozás alkalmával még egy hasonló hivatalos nyilatkozatot adta, hozzátéve a „bolsevista veszély” és „plutokratikus kizsákmányolás” rémképeit. Ld.: *Europa. Handbuch der politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung des neuen Europa*. Leipzig, 1943. 2.

⁷⁹ A revíziós követelések struktúrája a Harmadik Birodalom megerősödése után jelentősen hozzájárult ahhoz, „hogyan Európa déli részén versenyfutás indult meg az államok között Németország kegyeiri”. Ld. Gyula Juhász: *Die Rolle Ungarns in den Kriegszielen des faschistischen Deutschlands und die Instabilität der faschistischen Koalition*. In: *Bulletin des Arbeitskreises „Zweiter Weltkrieg“* 1977/1–2. sz., 11–14.

következő félévben Magyarország, Románia, Szlovákia, Bulgária és Jugoszlávia csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.⁸⁰ A csatlakozási tárgyalásokkal időben párhuzamosan a német kormány valamennyi, külföldön rendelkezésre álló eszközével propagálta az Európa-jelszót, és a náci Európa-propagandának ebben az első (1940–41-es) szakaszában nem hagytak kétséget afelől, hogy a *jövendő Európa alakítása a tengelyhatalmak, Németország és Olaszország ügye* lesz.⁸¹ Franciaországról és Angliáról ebben az összefüggésben szó sem esett. A Szovjetunió szerepéről szintén hallgattak,⁸² valószínűleg azzal a céllal, hogy senkinek ne nyújtsanak támpontot a német kormány jövőbeli szándékairól. 1940 őszétől a Szovjetunió elleni háború terve konkrét szakaszba érkezett, és ennek a háborúnak elkezdésével, 1941 júniusában a náci Európa-propaganda új formát nyert. Habár mint eddig is, tartózkodott a kijelentésektől, és általános célozgatásokra szorítkozott, rendelkezett egy integráló ellenségképpel, az antibolsevizmussal.

5. Preventív háborús propaganda mint kísérőzene a Szovjetunió elleni támadáshoz

A *háborús felelősség áthárításának* témájával a náci propagandisták már 1939 nyarán megtanultak bánni. Akkor arról volt szó, hogy tekintettel a Lengyelország elleni német háborús tervek álcázására, profilaktikusan vessék fel a háborús felelősség kérdését. A „jövendő dolgokért” minden felelősséget a várható ellenfelekre hárítottak, különösen Nagybritanniára, de Franciaországra és az Egyesült Államokra is, már előre akarták biztosítani, hogy magukat csak a megtámadott szerepében akarják feltüntetni, akit mások kényszerítettek elhárító, illetve védekező háborúba. Amikor Nagybritannia és Franciaország 1939 szeptember elején a Lengyelország ellen megindított német hadicselekmények miatt háborút üzent Németországnak, a náci propaganda – teljesen az előbb vázolt érvelésnek megfelelően – megállapította, hogy a birodalom most jogos, mert rákényszerített háborút visel.⁸³ Azzal a szándékkal, hogy a német kormány a világ közvéleménye és saját országának lakossága előtt mentesüljön a háborús felelősség alól, a náci propaganda ezt a tételt a következő időkből minden adandó alkalommal megismételte.

A Szovjetunió 1941 júniusi megtámadásának propagandisztikus kísérőzenéje, amennyiben a háborús felelősség kérdését tárgyalta, nagyon hasonlított az 1939 szeptem-

⁸⁰ Magyarország 1940. XI. 20-án, Románia 1940. XI. 23-án, Szlovákia 1940. XI. 24-én, Bulgária 1941. III. 1-én és Jugoszlávia 1941. III. 25-én. L. Politische Verträge. III. k. Berlin 1942, p. 1368–1375. Bulgáriához ld. *Woin Bozinow: Der Kampf des bulgarischen Volkes gegen den Eintritt Bulgariens in den Dreimächtepakt und die verräterische Politik der bulgarischen Bourgeoisie in der Zeit des Zweiten Weltkrieges.* In: *Der deutsche Imperialismus und der Zweite Weltkrieg.* 3. k. Berlin, 1962. 407–410.

⁸¹ Vö. Ribbentrop kijelentésével a magyar miniszterelnökkel, Bárdossyval szemben 1941. XI. 27-én: „Bizonyos, hogy Németország és Olaszország fogják ebben az új Európában a vezető helyet elfoglalni.” ADAP, Serie D, XIII, 2. k. Nr. 503, 683.

⁸² Vö.: *P. Kluge: Nationalsozialistische Europaideologie* (vö. 68. sz. jegyzet), 284. s. köv., 1940 őszén a propagandavezetés egy időre megtiltotta a nyilvános Európa-vita folytatását.

⁸³ Vö. *Mareis G. Steiner: Hitlers Krieg und die Deutschen.* Düsseldorf–Wien, 1970. 93. s. köv.; *Lindley Frazer: Kriegsschuld und Propaganda. Deutschland zwischen zwei Weltkriegen.* Zürich, 1947. 97. s. köv. *Wolfram Wette: Ideologien, Propaganda und Innenpolitik als Voraussetzungen der deutschen Kriegspolitik* (vö. 70. sz. jegyzet), II/5. fej.

beréhez. Csak a felelősség előzetes tárgyalásáról kellett teljesen lemondani, hogy ne veszélyeztessék a katonai műveletek szempontjából előnyös meglepetési momentumot. A Szovjetunió elleni német háború agresszió volt, amely a politikai vezetés akaratának megfelelően követte a Hitler programjában meghirdetett célt, élettér nyeresét Keleten.⁸⁴ Hogy ezt a célt eltussolják, a náci propaganda két vezetője, Hitler és Göbbels személyes vezetése alatt ismét felépítette a *német preventív háború verzióját*. Ezen túlmenően a német lakosságnak és a szövetségeseknek is meg kellett magyarázni, hogyan kerülhetett sor arra, hogy a német–szovjet megnehtámadási szerződés aláírása, 1939. augusztus 23. óta⁸⁵ hivatalosan baráti államok egyszerűen hadiállapotban állnak egymással. Mint ismeretes, a náci rezsim a két ideológiailag halálos ellenség szövetsége óta csökkentette az azelőtt hevesen folytatott antibolsevista propagandát. Már ez a tény is világosan mutatja, milyen nagy mértékben tekintette a náci rezsim az antibolsevizmust propagandadeszköznek, amellyel, mindig a helyzetnek megfelelően, más és más célokat lehetett elérni.

Abból a *hivatalos német jegyzék*ből, amelyet 1941. június 21-én intéztek a *Szovjetunió kormányához* a német–szovjet háború elkezdéséről, világosan látható volt a *propagandisztikus érvelési minta*, amellyel Hitler a későbbiekben is operálni akart.⁸⁶ Ellenében a Szovjetunió által az 1939-es megnehtámadási szerződésben vállalt kötelezettségekkel, állapította meg a német jegyzék, a szovjet kormány „először is nemcsak, hogy folytatta a Németország és Európa ellen intézett bomlasztó kísérleteket, hanem a háború kitérőse óta még meg is erősítette”; és „másodszor külpolitikájának beállítottága fokozódó mértékben Németország ellen irányult”, „harmadszor, összes haderejével ugrásra készen felsorakozott a német határon”, és ezzel összességében „elárulta és megszegte a szerződéseket és megállapodásokat Németországgal”.⁸⁷ A jegyzék nem riadt vissza attól, hogy a Szovjetunió politikáját, amennyiben „Németország azon próbálkozásai ellen irányult, amelyekkel szilárd rendet akart teremteni Európában”, mint a német ügyekbe való beavatkozást minősítse,⁸⁸ és a Szovjetunió elleni háborút azzal a frázissal igazolja, hogy az az európai kultúra megmentését szolgálja.⁸⁹

Két propagandavonal ismerhető fel tehát: 1. Az a kísérlet, hogy a német agressziót óvatos beavatkozás fényében tüntessék fel. 2. Azzal az igénnyel való cselekvés, hogy az egész európai kontinens érdekeit képviseljék: megelőző háború Európa érdekében. Hitler 1941. június 22-i „*proklamációjában a német néphez*”⁹⁰ ez az igény a következőképpen festett: mindenért a „zsidó–angolszász háborús uszítók és a bolsevik moszkvai központ

⁸⁴ Vö. Eberhard Jäckel: *Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft*. Tübingen, 1969.

⁸⁵ A Hitler–Sztálin szerződés szövege in: ADAP, Serie D, VII. k., 205–207.

⁸⁶ Ennek a jegyzéknek a szövegét ld. in: *Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart*. V. k., 318–324.

⁸⁷ Uo. 324.

⁸⁸ Uo. 320.

⁸⁹ Uo. 324. Vö. még Hitler 1941. június 22-i napiparancsával, a „Keleti front katonái”-val. In: BA-MA RH 22/4. Befehlshaber rückwärtiges Heeresgebiet Süd, Anlagen zum KTB. Hitler megállapította ebben, hogy „a zsidó-bolsevik uralkodó osztály több mint két évtized óta megpróbálja Moszkvából nemcsak Németországot, hanem egész Európát lángba borítani”, és 1941 óta „fokozatosan fenyegető méreteket öltött a szovjet csapatösszevonás keleti frontunkon”. A napiparancs tartalmilag messzemenően egyezik az 1941. június 22-i „proklamációval”.

⁹⁰ Damarus II, 1725–1732, itt: 1731.

szintén zsidó urainak komplottja” felelős; a birodalom arra kényszerül, hogy átvegye Európa biztosítását és megmentését. Hitler ezzel arra a jogra is igényt tartott, hogy kielégítsék Magyarország, Románia és Bulgária védelmi szükségleteit.

Egy 1941. június 26-án a „Das Reich” (A birodalom) című hetilapban megjelent vezércikkében, amely, mint mindig, világszerte érdeklődésre tarthatott számot,⁹¹ *Göbbels* Németország és a Szovjetunió szerepének egyszerű megfordításával úgy érvelt, hogy a „moszkvai hatalom birtokosai” az 1939-es megneptámadási szerződésben „a konfrontációnak, amelyet mindig is akartak, csak kényelmes elhalasztását (látták)”. Ők hosszú háborúban reménykedtek, hogy elég idejük legyen a felfegyverkezésre, mégpedig olyan mértékben, „hogyha Európa leküzdve, szétmorzsolódva és kivérezve feküdt, könnyű és kényelmes zsákmányra találjanak benne világforradalmi céljaik számára”. *Göbbels* ugyanakkor megpróbált egy új *tördőfés legendát kovácsolni*: „Az egyik kezükben tartották a velünk kötött szerződést . . . a másikkal azonban a tört köszörülték, amelyet a hátunkba akartak döfni.”⁹² A megelőző háború megállapításának állítólagos bizonyítékaiként, mint korábban Hitler, a „napról napra rendkívüli mértékben növekvő orosz csapatösszevonásokat keleti határunkon”⁹³ nevezte meg, valamint egy másik cikkben⁹⁴ a szovjetek állítólagos céljait így írta le: „éppen arra készültek, hogy Európa szívébe törjenek előre.”⁹⁵ *Göbbels*nek a megállapítás egyszersmind bizonyítékként is szolgált: „Ma már egyáltalán nem igényel bizonyítékot az a megállapítás, hogy a Kreml már tervezte a Németország és ezzel Európa szíve ellen indított támadást, és legközelebbi programjának tekintette. Csak ki akarták várni a legalkalmasabb időpontot, hogy rajtaüssenek.”⁹⁶

A Wehrmacht Főparancsnokságának Hadipropaganda Osztálya által kiadott folyóirat, a „Szignál”, a megelőző háború megállapításának hitelességét ráadásul részletes katonai adatokkal próbálta fokozni az állítólagos szovjet csapatösszevonásról és a Németország elleni támadás tervéről. A Wehrmacht propagandája szintén az Európa-fraeológiát használta, amennyiben „Európa szabadságát és egységét” jelölte meg a „harc céljaként”,⁹⁷ és Angliát és a Szovjetuniót Európa-ellenes hatalmakkak nevezte.⁹⁸

Kurt Hesse, aki a világháború alatt maga is mint vezérkari tiszt dolgozott a Wehrmacht propagandájában, egy (eddig még nem publikált) tanulmányban, visszatekintve alig leplezett büszkeséggel azt írja, hogy a „Szovjetunió elleni tervek álcázása”⁹⁹ tökéletesen sikerült a Wehrmacht propagandájának, hála az előkészületek szigorú titokbantartásának és az ellenséges vezetés „hamis hírek terjesztésével” való félrevezetésének,

⁹¹ *Carin Kessemeier*: Der Leitartikler Göbbels in den NS-Organen „Der Angriff” und „Das Reich”. Münster, 1967. 199.

⁹² *Joseph Göbbels*: Die alte Front. In: Uo.: Die Zeit ohne Beispiel. Reden und Aufsätze aus den Jahren 1939/1941. München, 1941. 508–513, itt’ 508.

⁹³ Uo. 510. s köv.

⁹⁴ Der Schleier fällt. In: „Das Reich”, 1941. július 6. Újranyomás in: *J. Göbbels*: Die Zeit ohne Beispiel. 520–525.

⁹⁵ Uo. 524.

⁹⁶ *J. Göbbels*: Um die Entscheidung. In: „Das Reich”, 1941. augusztus 3. Újranyomás in: Uo.: Die Zeit ohne Beispiel, 537–542, itt: 537.

⁹⁷ Signal. Neudruck, II. k., 35–36. s köv.

⁹⁸ Uo. 107.

⁹⁹ *K. Hesse*: German Wehrmacht Propaganda MGFA D-423, 1. k. Vol. II., C VI/5. fej.

valamint a külföld ellentmondó hírekkel való elárasztásának, és pedig, mert a Szovjetunió elleni nagy felvonulási mozgásokat nem egy csapásra, hanem 1940 végétől kezdve fokozatosan hajtották végre, és mert továbbá a Balkán-hadjárat befejezésével a német csapatrészeket a háborús színtéren kívülre, azaz Bulgáriába, Romániába és Magyarországra helyezték át. Így „érték el tökéletesen a megtévesztési tervet”, amin mind a háborús ellenfelek, mind pedig a német lakosság megtévesztését értették.

A mások háborús felelősségéről való tézist a német propaganda a következő időszakban is fenntartotta. Amikor 1942/43-ban kezdett kibontakozni a sztálingrádi vereség, ami a német propaganda napi ügyleteiben egyrészt mint a hírszolgáltatásban való lavírozás, másrészt a kommentálásban csapódott le, *Göbbels* felfedezte annak veszélyét, hogy „a háború nagy vonalait elveszni látszanak számunkra”, és ezért 1942 novemberének végén kiadta az *utasítást*, hogy „a sajtóban, a rádióban és a közvéleményformálás más eszközeinél rendszeres kampányt kell kezdeni, hogy a népben ismét tudatosítsuk, hogy nem mi akartuk és kezdtük ezt a háborút. . . A párt minden szónokának, minden heti szózatnak és vezércikknek egy ideig azzal a mondattal kell indítania: Mi ezt a háborút nem akartuk!”¹⁰⁰ Ezzel szemben Churchillt mint a fő háborús uszítót és háborús bűnöst kellett megbélyegezni.¹⁰¹ És január elején még egyszer hangsúlyozta a propaganda-miniszter, hogy a német propaganda a háború elhúzódásával „a napi eseményekben veszett el”, és követelte, hogy ez ellen a fejlemény ellen úgy harcoljanak, hogy „folyamatosan és minden alkalommal szakadatlanul” mint szilárd alaptételt hangsúlyozzák: „Ezt a háborút rákényszerítették a német népre.”¹⁰²

Mire valók voltak a német propagandának ezek a sokrétű fáradozásai, hogy áthárítsák a háborús felelősséget? A támadó háború nemcsak a meglevő népjog megszegését jelentette, mint ahogy utoljára 1928-ban a Briand–Kellogg-szerződésben törvényesítették,¹⁰³ hanem Európa országainak közvéleményében is törvényellenesnek számított. Az agresszió bevallása tehát ellentmondott volna mind a saját országuk lakossága, mind pedig a szövetséges országok lakossága és uralkodó osztálya pszichológiai mozgósítása céljának. Ugyanígy és hasonló megfontolásokból kiindulva kellett a német propagandának azon fáradoznia, hogy a szövetségesek előtt elleplezze a német vezetés expanzív céljait és az azokkal szorosan összefüggő igazi európai terveket.

6. Fegyverbarátság: katonai szövetséges propaganda

A Szovjetunió elleni német támadással a *háromhatalmi szerződésből*, amelyen ez a jelleg egyáltalán nem látszott, gyakorlatilag *háborús szövetség* lett. Hitler számára különben ez a szövetség soha nem is volt más. *Bulgária* távol tudta magát tartani katonailag –

¹⁰⁰W. A. Bölcke (Hrsg.): *Wollt Ihr den totalen Krieg? Die geheimen Göbbels-Konferenzen 1939–1943*. Stuttgart, 1967. 307. Az 1942. XI. 29-i titkos miniszteri konferencia.

¹⁰¹1942. XI. 30-i utasítás; uo. 307.

¹⁰²1943. I. 4-i titkos miniszteri konferencia. In: W. A. Bölcke, *Wollt Ihr den totalen Krieg?* 317.

¹⁰³Vö.: *Hans Wehberg: Die Achtung des Krieges*. Berlin, 1930. Uo.: *Krieg und Eroberung im Wandel des Völkerrechts*. Frankfurt/M.–Berlin, 1953.

mint korábban az 1941 tavaszi balkáni háborútól¹⁰⁴ – a Szovjetunió elleni háborútól, de a német propaganda mégis mint „fegyvertársat” emlegette.¹⁰⁵ Németország többi szövetségese erre a háborúra részben rögtön, részben bizonyos kifutási idő után saját katonai kontingenseket állított fel. Románia volt Németország legfontosabb háborús szövetségese Délkelet-Európában.

Már Románia belépése alkalmából a háromhatalmi szerződésbe, amikor az első találkozásra került sor Hitler és a diktatórikusan kormányzó román államfő, Antonescu tábornagy között – erre a találkozóra 1940. november 22/23-án került sor Berlinben¹⁰⁶ –, utóbbi kifejtette, hogy országa az európai újrendezéstől a Szovjetunió és Magyarország javára elvesztett területei visszanyerését reméli.¹⁰⁷ Ezekért a célokért Antonescu, ahogy erről második találkozásuk alkalmával, 1941. január 14-én biztosította Hitlert, hajlandó volt német oldalon beszállni a Szovjetunió elleni háborúba.¹⁰⁸ Németország és Románia között egyébként már korábban is volt katonai együttműködés. Összefüggésben a második bécsi döntésben Romániával szemben vállalt garanciával, a birodalmi kormány a román kívánságoknak megfelelően német katonai missziót és a szükséges oktató egységeket küldte Romániába, és egyidejűleg német vadászegységeket helyezett a román olajmezők kiegészítő védelmére.¹⁰⁹ A hivatalos véleménynek megfelelően a német csapatkontingensek a román hadsereg Antonescu által megkezdett újrafelállításának támogatását szolgálták mint oktató és felügyelő csapatok. Emögött azonban a háborús szempontból fontos román olaj biztosítása, valamint a Szovjetunió elleni harc előkészületei álltak.

Míg Románia a Szovjetunió elleni háború kitörése után azonnal elkötelezte magát katonailag, a magyar kormány kérte magát, mielőtt egy inkább jelképes katonai hozzájárulást adott volna. Bár Horthy és Magyarország egész feudális uralkodó rétegének beállítottsága nem volt kevésbé harcosan antikommunista, mint Antonescué,¹¹⁰ a magyarok a megelőző területi nyereségek után nemzeti érdekük súlypontját abban látták, hogy ameddig csak lehet, távolmaradjanak az aktív katonai részvételtől a háborúban. Mindenesetre ez a politika nehézségekbe ütközött, mivel a területi birtokállomány meg-

¹⁰⁴ Részletek Hans-Joachim Hoppe: Die deutsch-bulgarischen Beziehungen 1918–1945. Phil. diss. Köln, 1977. 163–195.

¹⁰⁵ A Wehrmacht propaganda-folyóiratában, a „Sznál”-ban megjelent pl. egy fénykép, amely német katonákat ábrázolt, amint bolgár asszonyokkal táncoltak népviseletben. A képalírás így hangzott: „Bulgária nemcsak a régi fegyverbarátsághoz ragaszkodott hűségesen, hanem az idő szavát is megértette és csatlakozott azon hatalmak frontjához, amelyek újra rendezik Európát.” Ld: Signal, Neudruck, II. k., 8.

¹⁰⁶ Vö.: Andreas Hillgruber: Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Wiesbaden, 1954. 93. s. köv.; A tárgyalás feljegyzése in: A. Hillgruber (Hrsg.), Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über die Unterredungen mit Vertretern des Auslandes 1939–1941. München, 1969, 200–211.

¹⁰⁷ Ld. még H.-J. Hoppe: Balkanstaaten, (vö. 74. sz. jegyzet), 164. s. köv.

¹⁰⁸ A. Hillgruber: Der Einbau der verbündeten Armeen in die deutsche Ostfront 1941–1944. In: Wehrwissenschaftliche Rundschau 1960, 653–682, itt: 661.

¹⁰⁹ Hivatalos közlés egy német katonai misszió Romániába küldéséről. In: Dokumente zur deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. V. k., Nr. 91, 227. s. köv.

¹¹⁰ Hogy a revizionizmus és antikommunizmus Horthy külpolitikájának uralkodó motívumai voltak, hangsúlyozza még György Ránki: Ungarns Eintritt in den zweiten Weltkrieg. 3. k., Berlin, 1962, 415–437, itt: 436.

tartásának ára „a tengelyhatalmak, mindenekelőtt Németország sorsához való egyoldalú kötődésben rejlett, amelynek győzelme volt az egyetlen garancia az elért eredmények tartós megőrzésére”.¹¹¹ Ebből az okból érezte magát kényszerítve a magyar kormány, hogy először kb. 36 000 fővel vegyen részt a Szovjetunió elleni német háborúban, ami a magyar népben – még a kassai katonai esemény után is – csak részben talált egyetértésre.

Horthy egy Hitlerhez írt levelében, a magyar háborúbalépés alkalmából esküdött fel a német–magyar fegyverbarátságra, és ezzel olyan témát érintett, amely ettől fogva a délkelet-európai csatlósországokba irányuló német propaganda szilárd alkotóelemévé vált. Horthy így írt: „Boldognak érzem magam, hogy hadseregem vállalva harcol a dicsőséges német hadsereggel a kommunista veszély elhárítása ellen és a kultúránk megőrzéséért folytatott keresztes hadjáratban”¹¹² Amikor Magyarország 1941 végén nemcsak a Szovjetunióval, hanem Nagybritanniával és az Egyesült Államokkal is hadiállapotban találta magát, Horthy mód és eszköz után nézett, hogy országát kivezesse a háborúból. Ennek ellenére erős magyar kötelékek vettek részt az 1942-es nyári offenzívában. 1943 januárjában került sor azután a 2. magyar hadsereg teljes összeomlására, egy túlerőben levő szovjet támadás következményeként.^{112/a} Ez után a katasztrófa után Magyarország számára már csak egy cél maradt, mégpedig hátat fordítani a német hadsereggel való fegyverbarátságnak, hogy véglegesen ki tudjon lépni a háborúból.

Magyarország és Bulgária esetében a német fegyverbarátság-propaganda kapcsolódni tudott az 1914–18-as világháború közös katonai teljesítményeihez. De az effajta propagandának erősebb alapot jelentettek a jelen katonai eseményei. A katonai szövetséges propagandasikerei és -balsikerei a legszorosabban kapcsolódtak a háború katonai lefolyásához.

Közös fegyvertények hagyományának hiányában, valamint hogy palástolják a román katonai vereséget, a német propaganda a románokkal kapcsolatban különösen igyekezett. Jó példa erre az a mód, ahogyan az 1941. október 6-i német és román bevonulást Odesszába propagandisztikusan tálták. A német rádió nemcsak külön jelentésben számolt be, hanem lejátszotta a román királyi himnuszt, és nemzeti dalokat adott. A német sajtó tele volt dicsérettel a román katonákról. A tudósításnak ez a módja magában Romániában is „büszke meglepedettséget” váltott ki, és ennyiben „nem alábecsülendő pszichológiai siker volt, különösen, mert a román fegyvertények német elismerését a román sajtóban szintén erősen hangsúlyozták”.¹¹³ Amikor az Odesszából visszatért román csapatok 1941. november 8-án Bukarestben nagy parádéval ünnepelték győzelmüket,¹¹⁴ Hitler a Wehrmacht Főparancsnoksága vezetőjének, Keitel hadseregtábornoknak a személyében prominens képviselőt küldött el.

¹¹¹ A. Hillgruber: Deutschland und Ungarn 1933–1944. In: Wehrwissenschaftliche Rundschau 9. évf. 1959, 651–676, itt: 663.

¹¹² I.d. uo., 666.

^{112/a} Az olasz, román és magyar hadseregek 1942/43-as összeomlásához ld. Jürgen Förster: Stalingrad. Risse im Bündnis 1942/43. Freiburg, 1975. 40. s köv. A 4. román hadsereg harcához vö. Friedrich Forstmeier: Odessa 1941. Der Kampf um Stadt und Hafen und die Räumung der Seefestung 15. August bis 16. Oktober 1941. Freiburg, 1967.

¹¹³ A sajtóosztály IV b délkeleti csoport rövid jelentése a román rádiópropaganda-helyzetről (tudósítási idő 1941. X. 10–XI. 4.). In: AA-PA RU 83. k.

¹¹⁴ Uo. jelentés az 1941. XI. 5–XI. 30. közötti időről.

A fegyverbarátság-propaganda keretében Bukarestben egyszerre nyitották meg a német és az olasz *légierő* kiállítását, képekből, plasztikákból, fotókból és trófeákból. Hogy aláhúzzák a szándékot, Antonescu maga vállalt védnökséget.¹¹⁵ Természetesen román katonáknak adott német katonai *kitüntetések* és fordítva is hozzájárultak a *fegyverbarátság* propagandisztikusan jól kiaknázható *rituáljaihoz*. De már 1941/42 telén eltűnt Romániából a propagandaeszközökkel ébren tartott győzelmi mámor a kemény gazdasági és belpolitikai realitások miatt, amelyek többek között abban jelentkeztek, hogy az Európa leggazdagabb olajlelőhelyeivel rendelkező országban be kellett vezetni a benzinjegyet és korlátozni a járműforgalmat, de az élelmiszer-szektorban bevezetett jegyek is jelezték a hiányt.¹¹⁶

A német fegyverbarátsági propagandát a Szovjetunió elleni háború kezdete óta *európai dimenzióban* folytatták. Ez azt jelentette, hogy „az általános tendencia” a „német fegyverek legyőzhetetlenségének és ezzel a német győzelem bizonyosságának kidomborítása” propagandája mellett¹¹⁷ egyszersmind „mindenkit, akik szövetségesek velünk” (így Hitler 1941. október 3-án), pozitív színben kellett feltüntetni. Ezt a propagandacélt szolgálta egy nagyszabású *rádiós sorozat*¹¹⁸ 1941. szeptember és november között, amelyet a Duna-adó és román, bolgár, magyar, szlovák és horvát adók közvetítettek. Ezek a „*felhívások a bolsevizmus elleni harcra*”¹¹⁹ nemcsak a közös ellenséget állították pellengérré, hanem megszilárdították a német és a szövetséges fegyverek győzelmébe vetett hitet. Az olasz külügyminiszter, Ciano gróf például méltatta „Európa ifjú fiait, németeket, olaszokat, finneket, magyarokat, románokat, szlovákokat, spanyolokat, franciákat, horvátokat, vallonokat, flamandokat, hollandokat, dánokat és norvégokat” és a Szovjetunió elleni harci bevetésüket; vagy a magyar miniszterelnök, Bárdossy ezt hirdette: „Ebben az új keresztes háborúban vérünket áldozzuk a német Wehrmacht oldalán és a régi fegyverbarátság szellemében, együtt sok más nép fiaival”; megszólaltak a finn miniszter, Tanner, a francia önkéntes légió alapítója, Marcel Déat. a nemzeti Flandria vezetője, Staf de Clercq, a dán Krying-szabadcsapat vezetője és sokan mások. A Wehrmacht-propaganda folyóirata, a „Szignál”, megfelelő képanyaggal szekundált.¹²⁰ 1942-ben ennek a katonai szövetséges propagandának folytatásaként készítettek egy „*Európa katonái*” című műsorsorozatot a külföldi rádió számára, és az Európa adókon keresztül sugározták.¹²¹ Az 1942. június 18-i műsorban a magyar katonáról,¹²² a szívélyes bajtársiaságról volt szó, amely hagyományosan összeköti a német és a magyar sereg katonáit.

¹¹⁵ Mint a 113. sz. jegyzet.

¹¹⁶ Uo. jelentési idő: 1942. I. 3.–I. 31.

¹¹⁷ Kurt Alexander Mair, a Külügyminisztérium Rádiós Osztályának referense 1941. VIII. 27-i jelentése, „Der politische Einsatz der deutschbeeinflussten Sender im Ausland”. In: AA-PA RU. 7. k.

¹¹⁸ Ez a propagandaanyag megtalálható in: AA-PA RU 85. k.

¹¹⁹ Vö. a bolsevizmus ellen folytatott harc felhívásairól sugárzott összefoglaló adás szövegét, amely 1941. XI. 7-én ment adásba. In: uo.

¹²⁰ Vö.: Signal, Dezemberheft 1942, Nr. 23–24. „Die Front gegen den Bolschewismus – Verbündete, Legionäre und Freiwilligen-Verbände der Waffen-SS.” In: Signal. Neudruck, III. k., 70–72.

¹²¹ Wehrmacht-propaganda helyzetjelentés 1942. VII. 1.–15. között, 9. In: BA-MA RW 4/v. 340.

¹²² Rádiós propaganda helyzetjelentés 1941. július–augusztusról. In: AA-PA RA 86. k.

A délkelet-európai csatlósországok számára egyébként még egy különleges funkciója volt ennek a propagandának. Hozzá kellett járulnia ugyanis a tartós magyar–román konfliktus mérsékléséhez, amely gyakori német beavatkozást igényelt,¹²³ és nemegyszer fenyegetett a sajtóháború stádiumán túlmenve katonai konfliktussal is.¹²⁴ Ez különben is a német propaganda egyik tartós feladata volt Délkeleten. A tervezett *Német Balkán Adó* célkatalógusában például szerepelt, hogy ennek az adónak „összekötő kapocsként kell szolgálnia a balkán országok között,”¹²⁵ és a délkeleti rádiós szakértő, Mair ugyanebben az értelemben úgy fogalmazott, arról van szó „hogy normalizáljuk a balkáni népek egymás közti viszonyát”.¹²⁶

7. Az antibolsevista Európa-propaganda változatai: „Európa felkelésétől a bolsevizmus ellen” az „Európa megmentéséig a bolsevizmustól”

Az antibolsevizmus propagandatémája 1933 óta a náci rezsim állandó műsorszámává vált. Hitler és propagandisztikus segítői már akkor azzal a megállapítással operáltak, hogy Németországban és Európában tulajdonképpen csak egyetlen politikai alternatíva van: bolsevizmus vagy nemzetiszocializmus. A háború előtti időszakban (1933–1939) Hitler minden adódó alkalommal azt az érdemet követelte magának, hogy ő mentette meg Németországot és Európát a bolsevizmustól és védte meg a „nyugati kultúrát”. Ez a *védőbástya-tézis*¹²⁷ tipikus propagandisztikus *többcélű fegyver* volt. Ezzel először is rokonszenvet lehetett kelteni Nyugat-Európa antikommunista beállítottságú köreiből.¹²⁸ Másodszor a Német Birodalom határain belül is lehetett használni, hogy a propaganda eszközeivel igazolják a kommunisták, szociáldemokraták, szakszervezeti vezetők és más rendszerellenesek üldözését. Végül harmadszor a Szovjetunió vonatkozásában a védőbástya-tézist egy egészen defenzív értelemben lehetett alkalmazni. A náci rezsim Hitler hatalomrajutásának első éveiben tényleg súlyt helyezett arra a megállapításra, hogy az antibolsevizmus a belügyekben tökéletesen összefér a baráti kapcsolatokkal az egyetlen országgal, amelyben bolsevik párt kormányoz, vagyis a Szovjetunióval.¹²⁹ A spanyol polgárháború kezdete óta ezt a több értelmű propagandavonalat feladták, és a bel- és külpolitikailag egyaránt használható „bolsevizmus egyenlő világgellenség”¹³⁰ ellenség-

¹²³ A magyar–román nézeteltérésekhez vö. ADAP, Serie E, II. k.; Dok. 59, 91, 95, 97, 232.

¹²⁴ Ld. pl. a „Magyar–román ellentét” jegyzetét az OKW Külföldi Elhárítás hivatalnak, 1941. XI. 28-án. In: BA-MA RW 4/v. 334. Ott azt írják, hogy a két ország közötti feszültség látszólag a katonapolitikába kezd átnyúlni. Továbbá a Sajtóosztály IV b csoportjának rövid jelentéseit. In: AA-PA RA 83. k.

¹²⁵ A „Der Deutsche Balkansender” c. brosúra. In: AA-PA RA 134. k.

¹²⁶ Jelentés 1941. VIII. 27-én. In: AA-PA RA 7. k.

¹²⁷ *Karl Dietrich Bracher: Die deutsche Diktatur.* Stuttgart, 1969. 346.

¹²⁸ Mint egy hangot a sok közül, említsük meg itt a brit külügyminisztert, Lord Halifaxot, aki 1937-ben egy Hitlerrel folytatott beszélgetésben Németországot a „Nyugat védőbástyájának a bolsevizmussal szemben” nevezte (ADAP, Serie D, I, p. 47 ff), és ezzel átvette a német propagandatételt.

¹²⁹ Vö. Hitler beszédeit 1933. március 23. és 1936. március 7. között. In: Domarus I, 236. és 587.

¹³⁰ Vö. *J. Göbbels: Der Bolschewismus in Theorie und Praxis.* In: *Der Parteitag der Ehre* 1936. München, 2. kiad. 1936, 97–124, itt: 103. Vö. még *Der Parteitag der Freiheit* 1935, München, 4. kiad. 1936, 126; Göbbels ott egy német „világmisszió” előtt beszélt a bolsevizmus elleni harcról.

képpel váltották fel. Már abban az időben megmutatkoztak az *antibolsevista náci propaganda azon elemei*, amelyeket azután a Szovjetunió elleni háborúban 1941-ben ismét felelevenítettek: egyrészt a bolsevizmus fogalmának a különbségekről egyre inkább lemondó alkalmazása minden politikai áramlatra és személyre, akik náci szempontból „baloldaliak” voltak; másrészt az ellenfél, illetve ellenség szabályos elátkozása, akit mint minden csak elképzelhető kegyetlenség, brutalitás, igazságtalanság, hazugság és barbárság szerzőjét és hordozóját ábrázolták¹³¹ – az 1941–45-ös rémhírterjesztés kóstolója. A bolsevizmus elleni nemzetiszocialista propaganda harmadik eleme szintén már a harmincas években jelentkezett, vagyis ennek a *propagandának az eszközjellege*, azaz, az ideológiai pozíciók pragmatikus kezelése a hatalmi politikai fejlemény követelményeinek megfelelően, ami mindig abszolút elsőbbséget élvezett.¹³² Erre újabb példát jelentett az 1939. augusztus 23-i német–szovjet megnemtámadási szerződés. Most az antibolsevista propagandának a Szovjetunió ellen irányított komponense ismét feledésbe merült egy időre, ami, mint ismeretes, sok egészen eltérő politikai profillal rendelkező embert tartósan ingerelt. Később ugyanilyen gyorsan ismét elővették a bizonyos időre félretett antibolsevik jelszavakat. Egyelőre, 1940-ben, erre még nem volt igény. A náci Európa-propaganda már ábrázolt első szakaszát, amely hatalmpolitikailag az 1940-es nyár hódításaira orientálódott, az antibolsevik jelszavakról való teljes lemondás jellemezte. Ez teljesen megváltozott az 1941. június 22-i Szovjetunió elleni német támadással. Most, az eddig az „újrendezés” címszó alatt folytatott náci Európa-propagandát, egyik napról a másikra összekapcsolták a „bolsevizmus” elleni kampánnyal, amelyen már nem egy többé-kevésbé anonim „világellenséget” értettek, hanem nagyon konkrétan a Szovjetuniót. Göbbels és az egész német propaganda ebben a kombinációban felismerte azt az egyedülálló esélyt, hogy kapcsolódva az NSDAP-nak a harmincas években kifejlesztett antibolsevizmus-propagandájához, valamint a német lakosság és a nyugati külföldi látens antibolsevizmusára támaszkodva, de ugyanakkor a délkelet-európai revizionista törekvések kihasználásával, egész Európára kiterjedő antibolsevista hullámot indítsanak el.¹³³

A preventív háború megállapítására tekintettel a német propaganda nem lépett fel nyíltan agresszíven, hanem kísérletet tett arra, hogy a német háborús politikát mint az európai kulturális értékek védelmezőjét tüntesse fel. Göbbels kiadta a jelszót, hogy a német és a szövetséges csapatok Szovjetunió elleni háborúját mint „*Összeurópa felkelését a bolsevizmus ellen ábrázolják*”.¹³⁴ A hivatalos nyelvhasználatban így hangzott tovább: „Európa egyetlen szolidaritásban menetel a közös ellenség ellen, és bizonyos fokig minden emberi kultúra és civilizáció elnyomója ellen lép fel.” Göbbels most elérkezni

¹³¹ *Jutta Sywottek: Mobilmachung für den totalen Krieg. Die propagandistische Vorbereitung der deutschen Bevölkerung auf den Zweiten Weltkrieg. Opladen, 1976. 107.*

¹³² *Vö. W. Wette: Ideologien, Propaganda und Unnenpolitik als Voraussetzungen nationalsozialistischer Kriegspolitik (vö. 70. sz. jegyzet), II/2. fejt.*

¹³³ Ez volt – *expressis verbis* – a funkciója a leghivatalosabb, 1943-ban 24 000 példányban kiadott és Ribbentrop előszavával ellátott „Európa-kézikönyvnek”, amelyben minden szövetséges képviselője szót kapott antibolsevista kijelentéseihez. (Vö. 78. sz. jegyzet.)

¹³⁴ Az 1941. június 27-i titkos miniszteri konferencia. A dokumentumot kinyomtatták Paul Kluge, Nationalsozialistische Europaideologie (vö. 68. sz. jegyzet), 259, 90. sz. jegyzet. Kivonat in: *W. A. Bölske: Wollt Ihr den totalen Krieg? 182.*

látta „a nagy órát, hogy leszámoljon azzal az angol frázissal és tézissel, hogy Adolf Hitler zsarnok lenne, aki mint egy modern Dzsingisz kán, nyugtalanul vándorol egyik országból a másikba, mert az egyik agresszió a másikba, továbbiba és újba kényszeríti.” Ezzel az angol tétellel ellentétben, így Göbbels, Adolf Hitler „Európa hadvezérének bizonyult a közös kultúráért és civilizációért folytatott harcban”.¹³⁵

A Külügyminisztérium által a göbbelsi nyelvhasználat figyelembevételével kiadott irányelvekben a rádiós propaganda számára¹³⁶ alig variálták az érveket. A Bulgáriának szánt adásoknak például a következőket kellett kidomborítaniuk: „1. A kommunizmus Bulgáriának is halálos ellensége . . . 3. A bolgár népnek Európa újrafelépítése nem is sejtett gazdasági előnyöket jelent. 4. Németország győzelme – az új Európa győzelme”; és a Romániának szóló utasítások így hangzottak: „3. A kommunizmus legyőzése a román nép létérdeke. 4. Az új Európa biztosítja az európai népek egymás közti üdvös együttműködését.”

Ennek a propagandának a kötésmintája alapján teljesen egyszerű volt: Európa és Németország, valamint szövetségei és ezek politikai életstílusa közé egyenlőségelet tettek; és ennek az „Európának” közös ellensége a „nem európai”, „civilizálatlan” és „barbár” jelzőkkel megbélyegzett bolszevizmus volt. A katonai siker hullámain úszva a német propaganda az ilyen Nyugat-jelszavakkal¹³⁷ éppen a szövetséges, semleges és megszállt országokban akart rokonszenvet kelteni. Ott aztán ezeket a jelszavakat részben szó szerint szajkózták. A román diktátor, Antonescu,¹³⁸ már a Szovjetunió elleni háború kezdetekor felszólította a román népet „a civilizáció és az egyház megsemmisítői elleni szent háborúra”.

Ha azonban ezekben az országokban konkrétan meg akarták tudni, hogyan fog kinézni egyszer az újrendezett Európa, akkor tapasztalniuk kellett, hogy a náci rezsim nem volt hajlandó arra, hogy valahogyan megállapodjon.¹³⁹ Hans Fritzsche, a Propagandaminisztérium sajtóosztályának vezetője 1941. október 13-án a külföldi sajtó képviselői előtt a következőképpen értette meg magát: „Egy bizonyos ponton meg fognak állni a német seregek Keleten, és felállítunk egy általunk meghúzott határt, amely elválasztja Nagy Európát és a német vezetés alatt álló európai érdektömböt a Kelettől.”¹⁴⁰ Míg Fritzsche Németország uralmi igényét ritka nyíltsággal fogalmazta meg, addig Göbbels maga lényegesen tartózkodóbb volt. Egyik sajtóutasítása úgy hangzott, hogy a

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ AA-PA RA, 84. k. A Rádiós Osztály, IV b délkeleti csoport „rádiós propaganda” feljegyzése 1941. december 3-án.

¹³⁷ További példa: J. Göbbels, *Der Schleier fällt*. In: *Die Zeit ohne Beispiel*. München, 1941, 520. s. köv.

¹³⁸ Antonescu felhívása 1941. VI. 22-én. In: *Dokumente der deutschen Politik und Geschichte*, V. k. 325.

¹³⁹ Már az 1941. VI. 9-i „Bizalmas Sajtóinformációkban” benne volt az utasítás: „Szemléldések a népek együttélésének jövőjéről általában és bizonyos szempontok szerint elhagyhatók.” Ld. P. Kluke, *Nationalsozialistische Europaideologie* (vö. 68. sz. jegyzet), 269 old., 151. sz. jegyzet.

¹⁴⁰ Fritzsche 1941. október 13-án a külügyi sajtó berlini szövetsége előtt. In: *W. A. Bölsche: Wollt Ihr den totalen Krieg?* 189.

német hadsereg fegyvertényeit „új, nagyvonalú rend” fogja követni, de a tömegkommunikációs eszközökben „semmilyen prognózist nem szabad felállítani ennek a térségnek az alakításáról a jövőben”.¹⁴¹ Európa újrendezésének igazi náci terveit¹⁴² el kellett hallgatni.

A Szovjetunió elleni háború kezdete óta a nemzetiszocialista Európa-propagandában az az érv dominált, hogy Európa német vezetéssel felkerekedett a bolsevizmus legyőzésére. Még a német hadsereg első katonai vereségei után, 1940/41 telén és az 1942-es év ismételt német offenzívái során sem változott lényegében semmi ezen a propagandavonalon. Csak az 1942/43-as év fordulóján, amikor kibontakozott a német 6. hadsereg katonai veresége Sztálingrádnál,¹⁴³ és kirajzolódni látszott a fordulat az európai földön folytatott háború menetében, állt át a német Európa-propaganda egy defenzív vonalra. *Sztálingrád óta az „Európa megmentése a bolsevizmustól”* jelszóval megpróbált veszélyérzetet kelteni a németekben és a szövetségesekben. Göbbels most felelevenítette az antibolsevista rémlátomásokat, amelyekkel másfél évvel azelőtt a megelőző háború propagandáját találta,¹⁴⁴ valamint a harmincas évek *védőbástya-tételét*. Ezt állították most, Hitler birodalmi kancellárrá való kinevezésének 10. évfordulóján, tehát 1943. január 30-án a propaganda középpontjába.¹⁴⁵ Az 1941. november 25-én felújított Antikomintern-paktum – ehhez az 1936-os alapító államokon, Németországon, Olaszországon és Japánon kívül, most Magyarország, Spanyolország, Bulgária, Szlovákia, Horvátország, Dánia, Románia és Finnország is csatlakozott¹⁴⁶ – messze nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A sztálingrádi vereség most kedvező lehetőséget kínált. Göbbels átfogó *propagandakampányt* rendelt el, amelynek a sajtón, rádión és milliós példányszámban kiadott broszúrákon keresztül mindenkibe bele kellett sulykolnia „*Európa bolsevizálásának veszélyét*”.¹⁴⁷ A Propagandaminiszter a korábbinál még világosabban megtiltotta, hogy Európa jövőbeni újrendezéséről oly módon beszéljenek, „hogy idegen népek fiai azt a benyomást nyerjék, mintha a német vezetés tartós elnyomó viszonyban akarná tartani őket.”¹⁴⁸ „Minden, a Kelettel kapcsolatos önző célt” le kell tagadnia a német propagandának.¹⁴⁹ Ezek a megfogalmazások rámutatnak arra, hogy a német propaganda vezetése felismerte, nem építhet már, mint korábban „a katonai siker érvére”,¹⁵⁰ hanem ehelyett defenzíven és megnyerően kell operálnia. Hogy növelni

¹⁴¹ Göbbels sajtóutasítása 1941. november 12-én. In: *W. A. Böhlcke: Wollt Ihr den totalen Krieg?* 194.

¹⁴² Vö. a következő bekezdéssel.

¹⁴³ A katonai lefolyáshoz vö. Manfred Kehr: *Stalingrad. Analyse und Dokumentation einer Schlacht.* Stuttgart, 1976.

¹⁴⁴ Vö. *J. Göbbels: Um die Entscheidung.* In: „Das Reich” 1941. augusztus 3-án. Újranyomás uo., *Die Zeit ohne Beispiel*, 537–542, kül. 538.

¹⁴⁵ Ld. *W. A. Böhlcke: Wollt Ihr den totalen Krieg?*, 326.

¹⁴⁶ *Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart.* V. k., Nr. 137, 346. s. köv.

¹⁴⁷ Titkos sajtókonferencia 1943. február 12-én. In: *W. A. Böhlcke: Wollt Ihr den totalen Krieg?* 336.

¹⁴⁸ Ezeket a propaganda-irányelveket Göbbels mint az NSDAP birodalmi propaganda vezetője adta ki. In: *W. A. Böhlcke: Wollt Ihr den totalen Krieg?* 338. s. köv.

¹⁴⁹ Titkos sajtókonferencia 1943. február 20-án. Uo. 341.

¹⁵⁰ K. Hesse megfogalmazása, *German Wehrmacht Propaganda.* MGFA D 423, 2. k., vol. 1, 15.

tudják az antibolsevista propaganda átütő erejét Sztálingrád után, minden propaganda-szervnek kiadták az utasítást,¹⁵¹ ne használják többé az „orosz” és „szláv” szavakat, hanem helyettük mondjanak mindig „bolsevik”-et.

A német propaganda ebben a szakaszban is lényegében mint a hatalompolitikai agressziós célok alcázásának eszköze funkcionált. Göbbels 1943. március 9-én azt a megállapítást bízta naplójára, hogy a náci vezetés az antibolsevista propagandát tekintette az „istálló legjobb lovának”. Az újabb propagandataktikával kapcsolatban, hogy „a bolsevista győzelmi jelentéseket cáfolat nélkül a világ tudomására hozzák”, a továbbiakban megjegyezte: „Európa nyugodtan borzadjon”.¹⁵² Ez a taktika olyan mechanizmusra spekulált, amelyre Angliában az „erő a félelem árán” megfogalmazást találták.¹⁵³

8. A nemzetiszocialista rezsim igazi délkelet-európai tervei

A német Európa-propaganda jól hangzó ígéretek propagandája volt. Beszélt a nemzetiségi elv megvalósításáról, a nagy és kis népek egyenrangú együttműködéséről a jövő Európájában, a német uralmi igényt az európai kultúra megőrzésének köntösében tüntette fel, és az új rend sokoldalú gazdasági előnyeit rózsaszín színben festette meg. Mint ahogy már régóta tudjuk a dokumentumok sokaságából, a náci rezsim csak addig érdeklődött ezek iránt a tervek iránt, míg a szövetségeket jó hangulatban akarta tartani. Az Európáról és különösen Délkelet-Európáról szóló valódi tervek egészen másképp néztek ki.

Ha az ember utánajár a kérdésnek, mikor nyilatkozott Hitler először a délkelet-európai országokról, akkor rábukkan egy kitétele a húszas évek közepén írt programiratában, a „Mein Kampf”-ban. Hitler ott meglehetősen elítélő módon nyilatkozott Németország első világháborús szövetségeseiről, „kacatoknak” nevezte őket, akik pusztulásra vannak ítélve,¹⁵⁴ valamint „rothadt állami tetemeknek”.¹⁵⁵ Ezeken nyilvánvalóan Törökországot, Magyarországot és Bulgáriát, esetleg más országokat is értett. Egy 1931 júniusában a német újságíróval, Breitinggel folytatott beszélgetésben „Európa újraalakítási tervéről”¹⁵⁶ Hitler bizonyos szerepeket juttatott az európai újrendezés megvalósítása során a délkelet-európai országoknak. Mint későbbi szövetségeket – és a szövetség szó Hitler gondolatvilágában csak mint háborús szövetség kaphatott értelmet¹⁵⁷ – az

¹⁵¹ Titkos miniszteri konferencia 1943. február 20-án. In: *W. A. Bölske: Wollt Ihr den totalen Krieg?* 342.

¹⁵² *J. Göbbels: Tagebücher 1942/43.* 259.

¹⁵³ *Ernest K. Bramsted: Göbbels und die nationalsozialistische Propaganda* (vö. 35. sz. jegyzet), 14. fejt., 24. s. köv., kül. 433–443.

¹⁵⁴ *Adolf Hitler: Mein Kampf.* München, 1936. 745.

¹⁵⁵ Uo. 756.

¹⁵⁶ *Edouard Calic: Ohne Maske. Hitler-Breiting. Geheimesprache 1931.* Frankfurt/M., 1968. 88–90. Mindazonáltal ez egy nem egyértelmű forrás. Vö. *Gerd R. Überschar: Hitler und Finnland 1939–1941.* Wiesbaden, 1978. 33. s. köv.

¹⁵⁷ Vö. Hitler második könyvével. 1928-ból származó dokumentum. Bevezette és kommentálja Gerald L. Weinberg. Stuttgart, 1961. 155: „Nincsenek szövetségek, melyek ne gondolnának háborúra.” Hasonló in: „Mein Kampf”, 154. s. köv.

NSDAP-vezér Magyarországot és Bulgáriát nevezte meg, mert ezeket a versailles-i szerződés szétdarabolta, és ezért, mint Németország is, revizionista hatalmak voltak. Bulgáriának „különleges küldetését” szánt, mégpedig be akarta vonni az oroszország vagy a szlávok elleni védőfalba, amelyet Hitler Észak-Norvégiától a Fekete-tengerig akart emelni. Hitler abban az időben még nyilvánvalóan nem tudott arról, hogy a bolgárok is szlávok.

Romániát és Lengyelországot lekicsinylően a „zsidóság ideológiai tartályába” sorolta be. Mindkét országnak, mondta, Európa újrendezésénél meg kellene változtatniuk státuszukat, amelyen valószínűleg a zsidóság állítólagos uralmát értette ezekben az országokban, de talán területi birtokállapotukat is. Magyarországnak és Bulgáriának Hitler 1931-es európai tervei szerint Románia, Jugoszlávia és Görögország kárára kellett területi nyereségekre szert tenniük – a Párizs-környéki szerződések revíziójának értelmében.

Vezető náci politikusok lekicsinylő nyilatkozatai a Balkán-államokról még azokból az évekből is ránk maradtak, amelyekben Magyarország, Románia és Bulgária már Németország háborús szövetségesei voltak, és amelyekben a náci propaganda a német Wehrmacht nagy sikereinek tudatában újrendezési jelszavait hirdette. Azt a tényt, hogy Hitler egyáltalán nem változtatta meg korábbi előítéleteit a délkelet-európai államokról, bizonyítja az a beszéd, amelyet 1943. május 7-én tartott a birodalmi és körzetvezetők előtt. Miután haragvásának adott hangot, mert véleménye szerint Magyarországon nem kielégítőek az antiszemita intézkedések,¹⁵⁸ Hitler kijelentette, „hogy a *kis államok lomtárát*, amely Európában még megvan, amilyen gyorsan csak lehet, fel kell számolni”.¹⁵⁹ Körülbelül ugyanabban az időben a német külügyminiszter is viccelődött a magyar és a román szövetségesekről, amennyiben megvetően „gyáva legényeknek” nevezte őket – divatos szó abban az időben a gyávákra.¹⁶⁰

A háború alatt legszorosabb munkatársaival folytatott *beszélgetések* során Hitler többször világossá tette, hogy „Európa újrendezése” olyan alkalom-száma, amelyet *raszista kritériumok* alapján akart megvalósítani. Arról volt szó, hogy az újonnan megteremtendő „germán birodalmat” „fajilag magasan és tisztán” kell tartani,¹⁶¹ hogy Európa „nem földrajzi, hanem vérségileg kötött fogalom”,¹⁶² hogy a nagy európai feladat a jövőre az lesz, hogy „tervszerű faji politikát folytassanak”,¹⁶³ a Dunát egy Németország által egyesített Európában mint német folyót kezeljék és uralják,¹⁶⁴ valamint, hogy a németek már tisztán biológiai okokból képesek arra, hogy „a szárazföldi Európa korlátlan urai” legyenek.¹⁶⁵ Európa Hitler számára nyilvánvalóan rokonértelmű volt a fajilag meghatározott „*Német Nép Germán Birodalmával*”, amelyben a szlávok nem

¹⁵⁸ A déleurópai antiszemizmus problémájához ld. *Ladislav Lipscher: Die Verwirklichung der antijüdischen Massnahmen in den vom Dritten Reich beeinflussten Staaten.* In: Karl Bosl (Hrsg.), *Das Jahr 1941 in der europäischen Politik.* München–Wien, 1972. 121–141.

¹⁵⁹ *J. Göbbels: Tagebücher 1942/43.* 1943. május 8-i bejegyzés, 325.

¹⁶⁰ *Der Prozeß gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof.* Band 35, 447. (Ribbentrop–Bastiani tárgyalása 1943. április 8-án.).

¹⁶¹ *Henry Picker: Hitler Tischgespräche im Führerhauptquartier 1940–1942.* Hrsg. von Gerhard Ritter, Bonn, 1951. 68. s. köv. 1942. április 5-i kijelentés.

¹⁶² Uo. 45. 1941. novemberi kijelentés.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ Uo. 102; 1942. június 29-i kijelentés.

¹⁶⁵ Uo. 179, 1942. július 5-i kijelentés.

kaptak helyet. A délszlávoknak és valószínűleg a többi délkelet-európai népnek is fél-autonóm státuszban a birodalom peremén kellett volna élniük – „*Belgrad birodalmi erő*”¹⁶⁶ által ellenőrizve – gazdasági és politikai függőségben, csatlós-státuszban, amelyet egyébként Olaszországnak, Spanyolországnak és Portugáliának is szántak.¹⁶⁷ Minden *nem germánt* csak mint a *német uralkodó nép segédnépeit* akarták megtűrni. Jobb híján, körülbelül, mint a szláv népek, alárendelt munkára voltak jók, és mint a legolcsóbb tömegáruk felvevői a nyugati ipar foglalkoztatására, vagy más esetben kegyetlenül kiszorításra voltak ítélve.¹⁶⁸

1941. szeptember 16-án Hitler egy kis körben folytatott beszélgetésben odáig pontosította „*keleti terveit*”, hogy az ázsiaiakat és bolsevistákat ki kell űzni Európából. „Az Ural lesz a határ, amely mögött Sztálin és a hozzá hasonlóak azt tehetik, amit akarnak.” Az ázsiaiak elűzése után Európa már egyetlen külső hatalomtól sem fog függeni; maga fogja tudni fedezni teljes nyersanyagigényét, és orosz területen lesz a felvevőpiaca, úgyhogy a maradék világkereskedelmet már nem fogja igényelni. Oroszország meghódított része „az Uralig”- lesz „*a mi Indiánk*”, amely „azonban sokkal előnyösebben fog feküdni, mint a brit. Az új Nagynémet birodalomnak 135 millió lakosa lesz és további 150 milliót fog uralni”.¹⁶⁹ A magyar miniszterelnöknek, Bárdossynak Ribbentrop körülbelül ugyanebben az időben azt mondta, hogy a jövő Európájának teljesen közömbös lesz, „hogy azután még valahol Szibériában egy jelentőség nélküli szovjet állam fenn tud-e maradni”.¹⁷⁰

Egy olyan Európában, ahol Hitler elképzelései szerint az északi faj hordozói ülnének és lennének hivatva az uralkodásra, természetesen sohasem lehetett szó egyenjogú együttműködésről. Ha a németek már kizárólag faji okokból is uralhattak egy birodalmat, akkor a német háborús bevetés ezt az igényt még jobban igazolta. Göbbels 1942-ben azt írta naplójába, hogy „már nem jogos és méltányos, hogy mi még a háború után is véglegesen a kezünkbe vegyük Európa vezetését és egyetlen más államtól, legyen akármilyen nagy és állítson akármilyen magas igényeket, nem zavartatjuk magunkat”.¹⁷¹ Európának egy ilyen „újrendezése”, amely a valóságban nem volt más, mint egy Németország által uralt, igazgatott és kizsákmányolt impérium,¹⁷² az érintett népek számára természetesen egyáltalán nem volt vonzó. A *propagandának* ezen a területen tehát az *álcázás és meg szépítés* volt a *feladata*, hűvösen kikalkulált csábító-szer-funkciója volt, hamis látszat keltése.

¹⁶⁶ Ld. *Hans-Ulrich Wehler*: „Reichsfestung Belgrad”. *Nationalsozialistische „Raumordnung” in Südosteuropa*. In: *VfZG* 11. évf. 1963, 72–84.

¹⁶⁷ Ld. *P. Kluge*: *Nationalsozialistische Europaideologie*. (vö. 68. sz. jegyzet), 260; *W. Lipgens*: *Europa-Föderationspläne* (vö. 71. sz. jegyzet), 10 és *Konzept für die „Neuordnung” der Welt*. Berlin, 1977. 74, vö. még 73. o-i térkép.

¹⁶⁸ *P. Kluge*: *Nationalsozialistische Europaideologie*. 265.

¹⁶⁹ Hitler kijelentései Abetz követnek 1941. IX. 16-án. In: *AA-PA Handakten Etzdorf*. Nr. 1. III. rész, 337768.

¹⁷⁰ Ribbentrop Bárdossy egyik fogadásán Berlinben, 1941. november 26-án. In: *ADAP*, Serie D, XIII. k., 2, Nr. 503, 683.

¹⁷¹ *J. Göbbels*: *Tagebücher 1942/43*. 85, 1942. február 15-i bejegyzés.

¹⁷² Vö. Hitler fejtegetései a pártvezetőség előtt, 1941. július 16-án. Kinyomtatva: *H.-A. Jacobsen*: 1939–1945. *Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*. Darmstadt (3) 1960, 539–544.

„Az uralkodó nép egész Európa feletti uralmának”¹⁷³ víziója Hitler imperialista fantáziájában csak lépcsőfok volt a „világuralomhoz”. 1943-ban azt mondta Göbbelsnek: „Ha a birodalom egyszer egész Európát uralni fogja, akkortól kezdve gyakorlatilag megnyílik az út a világuralom előtt.” És: „Aki Európát birtokolja, az ezzel a világ vezetését is magához ragadja.”¹⁷⁴

Hitlernek ezen hosszútávú céljai tudatában sejteni lehet, hogy a délkelet-európai térség nem játszott központi szerepet politikai megfontolásai között. Rövid- és középtávon Hitler és a náci vezetés számára elsősorban gazdasági érdekek léteztek. Ami a háború alatt Délkelet-Európában a német politika következményeként történt, az pragmatikus célszerűségi megfontolásokból eredt.

A délkelet-európaiak állítólagos nemzeti jogai és igényei Hitler számára „puszta kereskedelmi áru”¹⁷⁵ voltak. Propagandaszempontból kedvező feltételeket teremtettek, mint összességükben a revizionista törekvések ebben a térségben, az újrendezési propaganda számára. Hatását azonban kezdettől fogva megnyirbálta Hitler utasítása, hogy minden kérdés elől ki kell térni, amely Délkelet-Európa újrendezésének konkretizálására vonatkozik. A német propaganda a délkelet-európaiaknak pozitív tervek helyett csak negációkat tudott nyújtani: antibolsevista, antiszemita, antiplutokrata, antidemokratikus és antiszláv jelszavakat. A „fegyverbarátság”-propagandája ezekkel az anti-pozíciókkal kapcsolatban talán csak ideiglenesen tudott bizonyos integráló hatást kifejteni. De kötve volt a katonai sikerekhez, amiért végezetül megkockáztathatjuk, hogy a német tömegpropaganda Délkelet-Európában olyan mértékben szerepelt le, amilyenben Németország katonai sikereit vereségek váltották fel.

¹⁷³ Alan Bullock: Hitler. Eine Studie über Tyrannie. Düsseldorf, 1964. 691.

¹⁷⁴ J. Göbbels: Tagebücher 1942/43. 327. 1943. május 8-i bejegyzés; vö. még J. Thies téziseit: Architekt der Weltherrschaft. Die „Endziele Hitlers”. Düsseldorf 1976.

¹⁷⁵ M. Broszat: Deutschland – Ungarn – Rumänien (vö. 72. sz. jegyzet), 1978, 557.